

คู่มือ
การถอดองค์ความรู้ชุมชน

วีระ นิจไตรรัตน์
ที่ปรึกษาโครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง ภาคอีสาน
บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน)

คำนำ

คู่มือการถอดองค์ความรู้ชุมชนเล่มนี้ เกิดจากการสังสมประสบการณ์การทำงานของผู้เขียนที่วนเวียนในวงการพัฒนาสังคมมายาวนาน โดยเฉพาะช่วงที่ได้ร่วมงานกับวิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส.) และสถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) ผู้เขียนมีโอกาสศึกษาเรียนรู้ และฝึกปฏิบัติกับผู้รู้หลายท่าน จนกระทั่งพอเข้าใจแนวความคิด กระบวนการ และเทคนิควิธีการ “การจัดการความรู้” (Knowledge Management) จึงได้เขียนคู่มือการถอดองค์ความรู้ชุมชนแบบง่ายๆออกมา ตอนแรกเขียนเพื่อใช้สำหรับการทำงานของตนเอง ต่อมาทั้งสององค์กรได้นำไปพิมพ์เผยแพร่ต่างกรรมต่างวาระกัน โดยเนื้อหาส่วนใหญ่คงเดิม มีการปรับแก้เนื้อหาให้สอดคล้องกับการใช้งานบ้างเพียงเล็กน้อย ครั้งนี้ก็เช่นกันผู้เขียนมีโอกาสเข้ามาเป็นที่ปรึกษาโครงการประจำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของโครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง (ควพ.) ซึ่งดำเนินการโดย บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) และภาคีเครือข่าย ได้ร่วมมือกับคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จัดทำหลักสูตรอบรมผู้จัดการความรู้ชุมชน หลักสูตรที่ 1 การถอดองค์ความรู้ชุมชนและการจัดทำสื่อเพื่อการเรียนรู้โดยชุมชน ผู้เขียนจึงได้นำคู่มือการจัดการความรู้ซึ่งเคยพิมพ์ไปแล้ว 2 ครั้ง กลับมาปรับแก้เนื้อหาใหม่เพียงเล็กน้อยเพื่อใช้เป็นเอกสารประกอบการอบรมดังกล่าว ดังนั้นคู่มือเล่มนี้จึงมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อใช้เป็นคู่มือในการถอดองค์ความรู้ชุมชนที่เกิดจากการปฏิบัติจริง สำหรับแกนนำชุมชน เจ้าหน้าที่โครงการ และผู้ที่สนใจการถอดองค์ความรู้ชุมชนในประเด็นต่างๆในระดับพื้นที่

ความจริงการถอดองค์ความรู้ สามารถทำได้หลายเครื่องมือ หลายวิธีการ แต่คู่มือเล่มนี้จะเน้นการถอดองค์ความรู้ด้วยเทคนิค “เรื่องเล่า” เนื้อหาในเล่มประกอบไปด้วยแนวความคิด หลักการ ทฤษฎี กระบวนการขั้นตอนการถอดองค์ความรู้ และบทเรียนประสบการณ์จริงของนักจัดการความรู้ รวมทั้งตัวอย่างการถอดองค์ความรู้ชุมชนด้วยหวังว่าคู่มือพื้นฐานการจัดการความรู้ชุมชนเล่มนี้ จะเป็นประโยชน์กับท่านที่สนใจค้นหาชุดองค์ความรู้ชุมชนบ้างไม่มากนักน้อย เนื่องจากมีขั้นตอน กระบวนการ เทคนิควิธีการง่ายๆ สามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเอง ขอขอบพระคุณ เพื่อนพี่น้องเจ้าหน้าที่โครงการแกนนำชุมชน ครัวเรือนอาสา บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์จนเกิดองค์ความรู้ขึ้นในโครงการ และในชุมชนอย่างมากมาย

วีระ นิจอไตรรัตน์

ที่ปรึกษาโครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง ภาคอีสาน

31 กรกฎาคม 2553

สารบัญ

- ส่วนที่ 1 แนวความคิด หลักการ ทฤษฎี การจัดการความรู้
- ส่วนที่ 2 เครื่องมือ วิธีการ ขั้นตอน การถอดองค์ความรู้
- ส่วนที่ 3 ปัญหาที่พบบ่อยครั้ง
- ส่วนที่ 4 สิ่งที่ต้องทำและไม่ควรทำ
- ส่วนที่ 5 องค์ประกอบและเงื่อนไขความสำเร็จ
- ส่วนที่ 6 ตัวอย่างการถอดองค์ความรู้

ส่วนที่ 1 แนวคิด หลักการ ทฤษฎี การจัดการความรู้

1. การจัดการความรู้

วงการพัฒนาวันนี้ ถ้าใครไม่พูดถึงการจัดการความรู้ การถอดองค์ความรู้ ก็จะกลายเป็นคนล้าหลัง ไม่ทันสมัย หรือไม่ก็ตกกรอบการพัฒนาไปเลย

แนวคิดการจัดการความรู้ การถอดองค์ความรู้ พัฒนามาจากทฤษฎีสามเหลี่ยม เขื่อนภูเขากของท่านอาจารย์ประเวศ วะสี โดยท่านเสนอว่าการพัฒนา หรือการเปลี่ยนแปลง สังคมให้ดีขึ้นนั้น ต้องประสานพลัง 3 ส่วนและดำเนินการไปพร้อมๆกัน ได้แก่พลังทางความรู้ พลังทางสังคม และพลังทางการเมือง

ทฤษฎีดังกล่าวได้รับการขานรับ และถูกแปรไปสู่การปฏิบัติโดยนักพัฒนาที่อยู่ในภาคส่วนต่างๆของขบวนการพัฒนาสังคมทั้งในหน่วยงานภาครัฐ และเอกชน โดยเฉพาะ พลังความรู้ที่มีองค์กรใหม่ๆเกิดขึ้นเพื่อรองรับภารกิจในการส่งเสริมสนับสนุนการจัดการ ความรู้ในช่วงที่ผ่านมาหลายองค์กร เช่น สถาบันส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) วิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส.) สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็นต้น ทำให้เกิดการคิดค้น แลกเปลี่ยน กระบวนวิธีการจัดการความรู้ในแวดวงนักพัฒนาสังคม ดำเนินไปอย่างกว้างขวางต่อเนื่อง

การจัดการความรู้จึงหมายถึงกระบวนการในการจัดเก็บ รวบรวม จัดทำ ฐานข้อมูล การสรุปวิเคราะห์ข้อมูล การสังเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ได้ความรู้ใหม่ รวมทั้งการนำ ความรู้ใหม่ที่ได้ไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมโดยรวม

2. การถอดองค์ความรู้

การถอดองค์ความรู้ เป็นส่วนหนึ่งในการจัดการความรู้ มีวัตถุประสงค์สำคัญ เพื่อสืบค้นกระบวนการดำเนินงานของกลุ่มเป้าหมายที่ตั้งใจเข้าไปศึกษาเรียนรู้ ไม่เน้น ระเบียบวิธีเหมือนงานวิจัย แต่จะเน้นพูดคุย แลกเปลี่ยน สัมภาษณ์ เล่าเรื่อง และสังเคราะห์จับ ประเด็นให้ได้กระบวนการทำงานในเชิงบทเรียนประสบการณ์ที่ดำเนินงานผ่านมาจริงๆ ผลลัพธ์จะเป็นเอกสารที่สื่อแสดงออกอย่างง่ายๆ เป็นเรื่องเล่า เล็กๆบางๆ เข้าใจง่าย ไม่ ซับซ้อน ผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้า สามารถนำไปปรับใช้ได้ด้วยตัวเองโดยง่าย

3. องค์ความรู้ทั่วไป

องค์ความรู้ทั่วไปนั้นเกิดจากการทดลอง ปฏิบัติซ้ำ มีการสังเกต จดบันทึก วิเคราะห์หาเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ จนได้ข้อสรุปเป็นความรู้ใหม่ในเรื่องนั้นๆ ซึ่งเป็นความรู้ที่

เข้าใจได้ ปฏิบัติได้ ขยายผลได้ ประกอบด้วยข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณ คุณภาพ รวมทั้งความรู้ในเชิงเทคนิค วิธีการด้วย เช่น คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น

4. องค์ความรู้ชุมชน

องค์ความรู้ชุมชนนั้นเกิดจากการดำเนินชีวิต และทำงานของชุมชนชาวบ้าน จนเกิดเป็นความเข้าใจ ความชำนาญ การรู้ลึก สามารถถ่ายทอด และนำไปใช้ต่อกันในวิถีชีวิตประจำวันได้ มีการปรับปรุงพัฒนาให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และมีการสืบทอดโดยวิถีทางวัฒนธรรมของชุมชน เป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาของชุมชนได้จริง เช่น ตีมีด สานแหสมุนไพรรักษาโรค การจัดการป่าชุมชน โรงเรียน เป็นต้น

5. ความแตกต่างระหว่างข้อมูล ชุมบทเรียน/ประสบการณ์ องค์ความรู้ ภูมิปัญญา

ข้อมูล หมายถึง ข้อเท็จจริง หรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ เช่น บุคคล สิ่งของ สถานที่ ฯลฯ ได้จากการเก็บรวบรวม เป็นบันทึกการกระทำในเรื่องนั้นๆ ที่เกิดขึ้นต่อเนื่อง อย่างเป็นขั้นตอน มีตัวเลขในเชิงปริมาณ ที่ถูกต้องแม่นยำ มีการบรรยายในเชิงคุณภาพ ข้อมูลเปลี่ยนแปลงได้ พัฒนาต่อเนื่องไปเป็นองค์ความรู้ได้

ชุมบทเรียน/ประสบการณ์ ได้จากการร่วมกันสรุปบททวนกระบวนการทำงานที่ผ่านมาของผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยการวิเคราะห์กระบวนการทำงานในเรื่องนั้นๆ ทั้งครบ กล่าวคือทั้งในเชิงบวก และเชิงลบ เพื่อค้นหาว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ

ความรู้ (Knowledge) หมายถึง การเรียนรู้ที่เน้นถึงการจำและการระลึกได้ถึง ความคิด วัตถุ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความจำที่เริ่มจากสิ่งง่าย ๆ ที่เป็นอิสระแก่กัน ไปจนถึงความจำในสิ่งที่ยู่ยากซับซ้อนและมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน

องค์ความรู้ ได้จากการนำชุมบทเรียน/ประสบการณ์มาปฏิบัติการศึกษา พัฒนาระดับการทำงานอย่างต่อเนื่องทั้งครบ จนเกิดความชัดเจน มีการถ่ายทอดได้ เขียนเป็นหลักสูตรเพื่อการเรียนรู้ได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลง จนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

“ภูมิปัญญา” มีความหมายว่า ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

ปรีชา อุตระกุล (อ้างอิงจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ , 2541. ไม่มีเลขหน้า) ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสุขทั้งใน ส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้านและในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้น ก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุขเกิดปัญหาในหมู่บ้านและชุมชน

ประเวศ วสี (เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในการจัดงานมหกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย '33 ณ. จังหวัดนครราชสีมา เรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้าน , 2533. ไม่มีเลขหน้า) กล่าวไว้ว่า ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมและความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่เกี่ยวกับจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน การศึกษาเล่าเรียน พิธีกรรมต่าง ๆ การใช้เทคโนโลยีเพื่อให้เกิดความสมดุลของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อมและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความสุขในการดำรงชีวิต

สรุปภูมิปัญญา จึงเป็นความรู้ที่สามารถแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง ได้จริง สั่งสม สืบทอด กันอยู่ในชุมชนท้องถิ่นกันมายาวนาน

6. ความแตกต่างระหว่างองค์ความรู้ชุมชนกับองค์ความรู้ในสถานศึกษา

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างองค์ความรู้ชุมชนกับองค์ความรู้ในสถานศึกษา จะเห็นว่ามีความแตกต่างกันหลายประการดังนี้

ประการที่ 1 ที่มาขององค์ความรู้

องค์ความรู้ชุมชน ; เกิดจากการสังเกต ทอดลอง ปฏิบัติจริงของคนในชุมชน เป็นความรู้ที่มาจากฐานศาสนา ความเชื่อ ความรู้บางเรื่องสืบ ฟังแน่นอยู่กับตัวผู้รู้ เช่น การใช้คาถาอาคมรักษาโรคต่างๆ เป็นต้น

องค์ความรู้ในสถานศึกษา ; เกิดจากการทำงานของนักวิจัย นักวิชาการ เป็นความรู้ที่มีหลักการทางทฤษฎี สามารถค้นคว้า จากหนังสือ ตำรา เป็นความรู้ที่ตายตัว สำเร็จรูป ใช้อธิบายกับทุกสภาพแวดล้อมได้

ประการที่ 2 เป้าหมายของการเรียนรู้

องค์ความรู้ชุมชน ; มีเป้าหมายการเรียนรู้ เพื่อการดำรงชีวิตของบุคคล และชุมชน เพื่อการแก้ไขปัญหาของชุมชน เมื่อเรียนรู้แล้วสามารถนำไปปฏิบัติได้ เป็นความรู้ที่นำไปใช้ในชีวิตประจำวันเป็นหลัก

องค์ความรู้ในสถานศึกษา ; มีเป้าหมายการเรียนรู้ เพื่อการแข่งขัน ได้ไปสู่ช่วง
ชั้นสูงๆ มีวุฒิทางการศึกษา มีใบประกาศรับรองการเรียนรู้ และเป็นความรู้เพื่อใช้ประกอบ
อาชีพตามระบบการพัฒนาประเทศเป็นหลัก ใช้ในชีวิตประจำวันได้น้อย

ประการที่ 3 กระบวนการถ่ายทอด

องค์ความรู้ชุมชน ; มีการสืบทอดด้วยการปฏิบัติตาม คำเนิรตามวิถี
วัฒนธรรม มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จาก วัด จากผู้รู้ แหล่งเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และจาก
ธรรมชาติ

องค์ความรู้ในสถานศึกษา ; เรียนรู้จากสถานศึกษา เน้นวิชาการ ความรู้ที่มี
ลักษณะที่เป็นสากล เป็นความรู้กลาง ไม่อิงกับฐานชุมชนใดๆ ใช้แก้ปัญหาชุมชนไม่ค่อยได้

ประการที่ 4 ลักษณะการถ่ายทอด

องค์ความรู้ชุมชน ; มีการดัดแปลงแก้ไข พัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพการณ์
ของท้องถิ่นได้ง่าย เป็นการเรียนรู้ตามใจชอบ ตามอัธยาศัย สม่ครใจ ไม่จำกัดเวลา เรียนกับผู้รู้

องค์ความรู้ในสถานศึกษา ; มีการเรียนรู้จากครู อาจารย์ มีเวลาเรียนเวลาสอน
จำกัดเวลาชัดเจน เป็นช่วงชั้น มีการสอบวัดประเมินผล

7. ความสำคัญขององค์ความรู้ชุมชน

องค์ความรู้ชุมชนเป็นผลผลิตจากกระบวนการทำงานร่วมกันของกลุ่มคนที่อยู่
ในโครงการเดียวกัน มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์เดียวกัน ซึ่งมีหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง คือมีทั้งแกน
นำชาวบ้าน ชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการ เจ้าหน้าที่โครงการ รวมทั้งภาคีความร่วมมือด้วย

จากกระบวนการทำงานโครงการได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน
ดังกล่าว องค์ความรู้ชุมชนจึงนับเป็นต้นทุนในการแก้ปัญหาชุมชนสังคม ผู้ความเข้มแข็งยั่งยืน
และมีการเผยแพร่ขยายองค์ความรู้ชุมชนออกไป เพื่อเป็นทางเลือกทางรอดของชุมชนสังคม
อย่างกว้างขวางไม่หยุดนิ่ง

8. ประโยชน์ขององค์ความรู้ชุมชน

องค์ความรู้ชุมชนสามารถสร้างอาชีพ ลดต้นทุนการผลิต ถ่ายทอดให้คนรุ่น
ใหม่ สร้างการมีส่วนร่วม สร้างความสัมพันธ์ให้กับคนในชุมชน ก่อให้เกิดการรวมตัว
แลกเปลี่ยนทำกิจกรรมร่วมกัน อันจะนำไปสู่การสร้าง ความเข้มแข็งพึ่งตนเองให้ชุมชนใน
ท้ายที่สุด

ดังนั้นประโยชน์ขององค์ความรู้ชุมชน จึงไม่ใช่การสร้างความรู้เป็นเล่ม แต่
เน้นที่การนำองค์ความรู้ที่ได้ ไปใช้ปรับปรุงการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นให้ดีขึ้นเป็น
หลัก

9. ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

9.1 ความหมายความสำคัญ

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน หมายถึง แหล่งที่มีองค์ความรู้ชุมชน ซึ่งองค์ความรู้นั้นเกิดจากการดำเนินชีวิต เช่น การเกษตรผสมผสาน การตีมีด หมอพื้นบ้าน เป็นต้น นอกจากนี้ องค์ความรู้ชุมชนยังเกิดจากทำงานของชุมชนชาวบ้าน เช่น การจัดการป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มโรงสีรวม เป็นต้น มีการดำเนินการจนเกิดเป็นความเข้าใจ ความชำนาญ การรู้จัก สามารถถ่ายทอด และนำไปใช้ต่อกันในวิถีชีวิตประจำวันได้ มีการปรับปรุงพัฒนาให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และมีการสืบทอดโดยวิถีทางวัฒนธรรมของชุมชน เป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาของชุมชน ได้จริง

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จึงเป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นห้องเรียน เป็นสถานที่สำหรับถ่ายทอดองค์ความรู้ชุมชนให้กับผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาเรียนรู้ ซึ่งผู้ที่สนใจมาศึกษาเรียนรู้ก็คือชาวบ้านด้วยตนเอง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนจึงนับเป็นต้นทุนที่สำคัญในการพัฒนา แก้ไขปัญหาด้วยตนเอง อันจะนำไปสู่การสร้างเสริมเข้มแข็งพึ่งตนเองให้ชุมชนในท้ายที่สุด

9.2 องค์ประกอบ

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนทั่วไป ควรมียุทธศาสตร์ประกอบที่สำคัญๆ ดังนี้

1) มียุทธศาสตร์ความรู้ชุมชน

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ความรู้ชุมชนที่พร้อมจะถ่ายทอดสู่สาธารณะชนได้ ซึ่งจะมีเพียงเรื่องเดียว หรือหลายเรื่องก็ได้ เช่นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านพ่อคำเดื่อง ภาษี จังหวัดบุรีรัมย์ จะมียุทธศาสตร์ความรู้ชุมชนด้านการเกษตรผสมผสาน เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญเรื่องเดียว ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนตำบลเสียว จังหวัดศรีสะเกษ จะมียุทธศาสตร์ความรู้ชุมชนด้านการจัดการชุมชนแบบบูรณาการ มียุทธศาสตร์ความรู้ที่สำคัญหลายเรื่อง ได้แก่ กระบวนการจัดทำแผนแม่บทพึ่งตนเอง การจัดการป่าชุมชน โนนใหญ่ สภามูลนิธิชุมชน โรงสีรวม เป็นต้น

2) มีผู้รู้

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จะต้องมียุทธศาสตร์ ผู้รู้ หรือครูภูมิปัญญา ซึ่งเป็นชาวบ้านที่ดำเนินชีวิต หรือดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชน จนกระทั่งประสบความสำเร็จด้วยตนเอง เป็นเจ้าขององค์ความรู้ชุมชนในเรื่องนั้นๆ มีบทบาทหน้าที่ถ่ายทอดเรื่องราว กระบวนการทำงาน ที่เป็นบทเรียนประสบการณ์ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงให้ผู้สนใจ ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันจากของจริงมากกว่าหลักคิตฤษฎี

3) มีผู้เรียน

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จะต้องมีผู้มาเรียนรู้องค์ความรู้ชุมชนที่มี ซึ่งส่วนมากจะเป็นชาวบ้านทั้งใกล้และไกลศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนั้นๆ อาจจะมากันไปหมู่คณะ เล็กใหญ่ การใช้เวลาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ขึ้นอยู่กับความสะดวกของผู้ที่สนใจมาศึกษาเรียนรู้ เรียนรู้กับแบบสบายๆ ไม่เคร่งครัดเหมือนในสถานศึกษา

4) มีหลักสูตรการถ่ายทอดความรู้

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จะต้องมีความกระบวนกรถ่ายทอดองค์ความรู้ ชุมชนให้ผู้ที่สนใจศึกษาเรียนรู้ ได้เรียนรู้ได้ง่ายๆ สบายๆ เรียนจากของจริงเป็นหลัก ซึ่ง อาจจะเรียกว่าเป็นหลักสูตรการถ่ายทอดองค์ความรู้ของชุมชนก็ได้ เช่น มีการแนะนำ ชี้แจง วัตถุประสงค์ของผู้ที่มาเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้บรรยายสรุปภาพรวมองค์ความรู้ที่มี อาจมีสื่อวี ซีดีประกอบการอธิบาย มีการลงฐานไปศึกษาเรียนรู้จากของจริงโดยมีผู้รู้คอยให้คำแนะนำอยู่ ด้วย และมีการสรุปการศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน ก็ถือเป็นการจบกระบวนการเรียนรู้แบบง่ายๆ

5) มีสื่อการเรียนรู้

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จะต้องมีการเรียนรู้ประกอบการบรรยายให้ผู้ ที่สนใจศึกษาเรียนรู้ได้เข้าใจง่ายขึ้น และลดการบรรยายของผู้รู้ลงด้วย สื่อการเรียนรู้จะช่วยให้ผู้รู้ เหนื่อยน้อยลง แต่ประสิทธิภาพการเรียนรู้ดีกว่าการบรรยายอย่างเดียว สื่อการเรียนรู้ เช่น แผ่น พับ แผ่นพลิก รูปภาพ นิทรรศการ วีซีดี เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สื่อการเรียนรู้ที่ดีที่สุดสำหรับศูนย์ การเรียนรู้ชุมชนก็คือ ของจริงนั่นเอง

6) มีการจัดการศูนย์การเรียนรู้

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จะต้องมีการจัดการ หมายถึงมีระบบการบริหาร จัดการ โดยมีผู้รับผิดชอบชัดเจน ซึ่งจะอยู่ในรูปของคณะกรรมการก็ได้ ผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษา เรียนรู้ก็ต้องรับในเรื่อง ไขการจัดการของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนด้วย เช่น ต้องเสียค่าบำรุงศูนย์ การเรียนรู้ชุมชน ค่าวิทยากร ค่าอาหาร อาหารว่าง เป็นต้น

9.3 แนวทางการพัฒนาให้เกิดเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

การพัฒนาให้เกิดเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนั้น จะต้องคำนึงถึงองค์ความรู้ ชุมชน และผู้รู้เป็นสำคัญ เนื่องจากองค์ประกอบทั้งสององค์ประกอบนี้ ไม่สามารถสร้างกันได้ ง่ายๆ ต้องใช้เวลา ต้องผ่านการปฏิบัติจริง จนเกิดเป็นความชำนาญ ความสำเร็จ จนกระทั่ง สามารถนำไปถ่ายทอดขยายผลได้ ดังนั้นแนวทางการพัฒนาให้เกิดเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน นั้นจึงควรจะมีองค์ความรู้ชุมชน และผู้รู้ เป็นทุนเดิมอยู่ก่อนแล้ว การพัฒนาปรับปรุงต่อยอด องค์ประกอบที่เหลือ เพื่อให้เกิดเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่สมบูรณ์ได้แก่ ผู้เรียน สื่อการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ และการจัดการ ซึ่งดำเนินการได้ง่าย ไม่ต้องใช้เวลามากนัก

อย่างไรก็ตามมีความพยายามดำเนินการพัฒนาให้เกิดเป็นศูนย์การเรียนรู้ ชุมชน โดยการดำเนินกิจกรรมพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นเลยก็มี เช่น โครงการเสริมกระบวนการเรียนรู้ เพื่อวัดเขตปลอดสุราเฉลิมราชย์ จังหวัดสุรินทร์ ดำเนินการงานในพื้นที่เป้าหมายเป็นเวลา 1 ปี โดยมีเป้าหมายให้เกิดเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อขยายผลวัดเขตปลอดสุรา เป็นต้น ซึ่งต้อง อาศัยความเอาใจจริงเอาใจของชาวบ้าน และผู้นำชุมชนอย่างมาก จึงจะประสบความสำเร็จเป็น ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในลักษณะดังกล่าวได้จริง

10. การสรุปบทเรียนการทำงานโครงการ

10.1 ความหมาย

บทเรียนคือ ความรู้ ข้อค้นพบใหม่ ที่ได้จากประสบการณ์การทำงาน ซึ่งไม่เหมือนกับการเล่าเรื่อง หรือการอธิบายเรื่องที่เกิดขึ้น บทเรียนจึงมีความหมาย มีคุณค่าต่อการทำงานมาก โดยเฉพาะจะทำให้ไม่เกิดการกระทำผิดซ้ำอีก และต้องนำบทเรียนไปสร้างการเรียนรู้ให้ได้ ถ้าไม่มีการเรียนรู้ก็ไม่ได้อธิบายความหมายว่าเรายังไม่ได้บทเรียนนั่นเอง ส่วนคำว่าสรุปหรือถอดคือกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างเป็นขั้นตอนเพื่อให้ได้บทเรียน

ดังนั้นการสรุปบทเรียนการทำงาน โครงการจึงหมายถึง ขั้นตอนกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกิดจากคำเนิงาน โครงการในระยะที่ผ่านมา และนำมาวิเคราะห์ค้นหาเหตุปัจจัยต่างๆที่ทำให้เกิดผลลัพธ์นั้นๆขึ้นมา สุดท้ายต้องนำข้อมูลที่ได้ มาสังเคราะห์ให้เกิดเป็นความรู้เชิงบทเรียนการทำงาน โครงการ กล่าวคือจากวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดต้องชี้ให้เห็นว่าอะไรที่เป็นแนวทาง เครื่องมือ เทคนิค วิธีการทำงานที่ไม่ควรนำไปใช้อีก พร้อมทั้งให้เหตุผลสนับสนุนแนวความคิดนั้นด้วยว่าเพราะอะไร และทำนองเดียวกันต้องชี้ให้เห็นว่าอะไรที่เป็นแนวทาง เครื่องมือ เทคนิค วิธีการทำงานที่ควรนำไปใช้ต่อได้ พร้อมทั้งให้เหตุผลสนับสนุนแนวความคิดนั้นด้วยว่าเพราะอะไร ดังนั้นบทเรียนการทำงาน โครงการจึงมีทั้งข้อเสียที่ไม่ควรนำไปใช้อีก และมีข้อดีที่ควรนำไปขยายผลในกระบวนการทำงานของโครงการต่อไป

กระบวนการสรุปบทเรียนไม่ได้จบแค่เพียงเขียนชุดบทเรียนออกมาได้แล้วเท่านั้น แต่ต้องนำเอาบทเรียนที่ได้ไปสร้างการเรียนรู้ให้กับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องด้วย

ปัจจุบันมีคำว่า “การจัดการความรู้ ” เกิดขึ้น การสรุปบทเรียนจึงนับเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการจัดการความรู้ด้วย

10.2 ช่วงเวลา

กระบวนการสรุปบทเรียนการทำงาน โครงการนั้น จะดำเนินการตอนไหนก็ได้ ขึ้นอยู่กับจังหวะ โอกาส และความจำเป็นที่ผู้รับผิดชอบงาน โครงการเห็นเหมาะสม ซึ่งอาจจะเป็นการสรุปบทเรียนเมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการทำงานในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งทันที เป็นกลุ่มความคิดที่เชื่อว่าการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ตลอดโครงการ เนื่องจากต้องมีการวางแผนการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายอยู่เป็นระยะๆ จึงสามารถสรุปบทเรียนได้ตลอดกระบวนการ ซึ่งต้องออกแบบว่าเราจะสรุปบทเรียนประเด็นอะไร ต้องค้นหาประเด็นที่จะทำให้โครงการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย เอาสิ่งดีๆเป็นบทเรียนก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเอาแต่บทเรียนเชิงลบ ซึ่งจะใช้ประโยชน์ได้ทั้งระยะสั้น ระยะกลาง การค้นหาบทเรียนเชิงบวกสิ่งดีๆที่เกิดขึ้นนั้นจะทำให้เกิดความภูมิใจ เมื่อพบว่าเราสามารถปรับปรุงงานให้มันดีขึ้น จึงมีกำลังใจในการทำโครงการต่อไป และทำให้การทำงานในระยะยาวมีประสิทธิภาพตามไปด้วย

อีกลักษณะหนึ่งเป็นการสรุปบทเรียนการทำงาน โครงการในรอบเดือนที่ผ่านมา หรือสรุปบทเรียนการทำงาน โครงการครึ่งปี หนึ่งปี และสรุปบทเรียนการหลังจบสิ้นโครงการ เป็นการค้นหาสิ่งดีๆที่เกิดขึ้น หรือความผิดพลาดที่เกิดขึ้น ก่อนที่จะดำเนินงาน

โครงการในเดือนต่อไป ปีต่อไป หรือในโครงการใหม่ให้ดีขึ้น เป็นแนวความคิดในการสรุปบทเรียนที่ให้ความสำคัญกับผลงานในอดีตเป็นหลัก

ดังนั้นการถอดบทเรียนแบบนี้จึงทำได้ตั้งแต่เริ่มต้น ระหว่างการทำงาน และเมื่อสิ้นสุดการดำเนินงานโครงการ

10.3 เทคนิค วิธีการ

บทเรียนมีทั้งที่เป็นแบบปัจเจก เฉพาะตัว บางเรื่องอาจจะเป็นของกลุ่ม หรือทีมงาน บางอย่างเป็นบทเรียนของโครงการเช่น โครงการรักษัป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง การสรุปบทเรียนจึงมีวิธีวิทยาที่หลากหลายมาก แต่ถ้าจะให้เกิดประโยชน์จริงในทันทีไม่ควรมีกระบวนการสรุปบทเรียนที่ซับซ้อน ควรทำแบบง่ายๆ ทุกคนทุกฝ่ายเข้าถึงได้ และสามารถนำบทเรียนการทำงานที่ได้รับกลับไปปรับสร้างการเรียนรู้ในการทำงานต่อไปได้ทันที

ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเมื่อดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งจบสิ้นลง ผู้รับผิดชอบการดำเนินงานทั้งหมดต้องให้เวลาในการสรุปบทเรียนการทำงานในทันที โดยใช้รูปแบบการประชุมผู้รับผิดชอบการดำเนินงานลักษณะประชุมกลุ่มย่อย โดยตั้งประเด็นสรุปบทเรียนทั้งเชิงเนื้อหา กระบวนการ และการจัดการ เนื่องจากข้อมูลยังสดใหม่ สามารถเก็บบันทึกไว้เป็นบทเรียนรู้ง่ายๆ ส่วนการสรุปบทเรียนการทำงานในรอบเดือน รอบครึ่งปี รอบปี หรือหลังเสร็จสิ้นการทำงานโครงการนั้น อาจจะต้องอาศัยกระบวนการ เทคนิค วิธีการที่ซับซ้อน เช่นการสัมภาษณ์เจาะลึก การประชุมกลุ่มย่อย กลุ่มใหญ่ เป็นต้น และอาจจะต้องอาศัยผู้ที่มีทักษะความสามารถเข้ามาช่วยดำเนินการสรุปบทเรียนให้

มีเทคนิคการสรุปบทเรียนที่แตกต่างกัน ถ้าเราจะสรุปบทเรียนตอนเริ่มต้นโครงการ ต้องใช้เทคนิคไปเรียนรู้กับคนในพื้นที่ ถ้าถอดบทเรียนระหว่างโครงการต้องใช้ AAR เราจะปรับปรุงการทำงานโครงการอย่างไร สรุปบทเรียนเมื่อสิ้นสุดโครงการต้องใช้การสรุปบทเรียนแบบย้อนความหลัง หรือเทคนิคจากการสรุปบทเรียนจากการประเมินผลการทำงาน เป็นต้น

10.4 การสรุปบทเรียนด้วยเทคนิค “ย้อนความหลัง” (Retrospect) มีลักษณะดังนี้

- 1) ทำเพื่อปิดโครงการ หรือทำเพื่อปิดช่วงเวลาสำคัญของโครงการ
- 2) ใช้กระบวนการกลุ่มของผู้เข้าร่วม
- 3) ค้นหาบทเรียนทั้งในสิ่งที่ดี และผิดพลาด เพื่อนำไปปรับปรุงงานในช่วงต่อไป
- 4) สิ่งที่ได้จากกระบวนการสรุปบทเรียนจะนำไปใช้ในโครงการระยะต่อไป
- 5) ช่วยสร้างเงื่อนไขให้กับคนในโครงการเพื่อมาเจอกันก่อนแยกย้ายกันไปทีใหม่
- 6) มีกระบวนการ ในเชิงโครงสร้างคำถาม เป็นคำถามปลายเปิด อภิปราย

ได้ทุกประเด็น

- 7) ถัดย้อนหลังไปให้ไกลที่สุดเท่าที่จะคิดได้
- 8) ชุดบทเรียน และข้อเสนอแนะ บทเรียนคือข้อความสั้นๆ 3-4 บรรทัด เช่น การจัดการเรียนรู้แบบอบรม หรือแบบบรรยายอย่างเดี่ยวส่งผลต่อการเรียนรู้้น้อยมาก
- 9) คำถามหลัก คือ 1) ทบทวนเป้าหมายโครงการ 2) ให้อธิบายสิ่งที่ได้ทำได้ดี ในโครงการนี้ และเพราะเหตุใดจึงได้ผลเช่นนั้น (อันหลังนี้ต้องถามกันให้มากๆ ช่วยกันคิด มากๆ) 3) ข้อเสนอสำหรับการทำงานต่อไปในอนาคต (รวมสถานการณ์ปัญหาไว้ในหัวข้อนี้)

10.4 ความสำคัญ

บทเรียนการทำงาน โครงการ เป็นผลผลิตจากกระบวนการทำงานร่วมกันของกลุ่มคนที่อยู่ในโครงการเดียวกัน มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์เดียวกัน ซึ่งมีหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง คือมีทั้งแกนนำชาวบ้าน ชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการ เจ้าหน้าที่โครงการ รวมทั้งผู้บริหาร โครงการด้วย และจากกระบวนการทำงาน โครงการได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกัน บทเรียนการทำงานโครงการจึงนับเป็นต้นทุนในการพัฒนาปรับปรุงแนวทาง เครื่องมือ เทคนิค วิธีการทำงาน โครงการให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ เพื่อให้การดำเนินงาน โครงการ บรรลุวัตถุประสงค์เป้าหมายโครงการ ผู้ความเข้มแข็งยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นนั่นเอง

10.5 ประโยชน์

บทเรียนการทำงาน โครงการ ช่วยให้เกิดการพัฒนา ปรับปรุง แนวทาง เครื่องมือ เทคนิค วิธีการทำงานในการทำงานครั้งต่อไปให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และจะไม่ก่อให้เกิดการทำงานที่ผิดพลาดซ้ำซากขึ้นอีก นอกจากนี้บทเรียนการทำงาน โครงการยังสามารถถ่ายทอดให้เป็นบทเรียนรู้กับผู้ที่สนใจในรุ่นต่อๆมาได้นำไปใช้ปฏิบัติการได้จริง ทำให้งานโครงการก้าวหน้าไปได้อย่างรวดเร็วเนื่องจากมีบทเรียนมาก่อนแล้ว

ดังนั้นประโยชน์ของการสรุปบทเรียน จึงไม่ใช่การสร้างความรู้เป็นเล่ม แต่เน้นที่การนำความรู้ที่ได้ ไปใช้ปรับปรุงงานให้ดีขึ้นต่อเนื่องต่อไป ที่ผ่านมามีการทำโครงการต่างๆ มักจะทำเหมือนเดิม แบบเดิม ไม่มีการนำเอาบทเรียนประสบการณ์ไปปรับใช้ ทำให้งานพัฒนาอยู่กับที่เป็นส่วนมาก เหมือนการขึ้นบันได ปีนี้ก้าวได้ขึ้นหนึ่งแล้ว ปีสองเปลี่ยนคนใหม่มาอีกก้าวอยู่กับที่เหมือนปีที่ผ่านมาอีก บทเรียนจึงไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์

10.6 บทสรุป

อย่างไรก็ตามบทเรียนการทำงานโครงการ โดยเฉพาะโครงการพัฒนาชุมชน นั้น เมื่อได้สรุปทบทวนกันอย่างละเอียดรอบคอบแล้วจะพบว่า บางครั้งแนวทาง เครื่องมือ เทคนิค วิธีการทำงานต่างๆที่ผ่านมาก็ไม่ได้มีข้อดีทั้งหมด หรือมีแต่ข้อเสียทั้งหมด คือมีข้อดีในขณะเดียวกันก็มีข้อเสียปะปนอยู่ด้วย ดังนั้นเจ้าหน้าที่โครงการ โดยเฉพาะผู้บริหาร โครงการจึงต้องมีความละเอียดรอบคอบในการตัดสินใจปรับเปลี่ยนแนวทาง เครื่องมือ เทคนิค วิธีการใดๆ เนื่องจากการปรับเปลี่ยนใดๆในแต่ละครั้ง

ส่วนที่ 2 เครื่องมือ วิธีการ และขั้นตอน การถอดองค์ความรู้

ขณะนี้มียุทธศาสตร์ชุมชน ได้รับงบประมาณจากแหล่งทุนต่างๆ เช่น สำนักงานกองทุนการสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน องค์กรมหาชน (พอช.) สำนักงานกองทุนหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) เป็นต้น เพื่อสนับสนุนกิจกรรมพัฒนาชุมชนในประเด็นต่างๆเช่นประเด็นการเสริมสร้างสุขภาพของชุมชน ประเด็นสิ่งแวดล้อม ประเด็นสวัสดิการชุมชน ประเด็นเกษตรกรรม เป็นต้น ทำให้มีโครงการพัฒนาขนาดเล็ก เกิดขึ้นกระจายอยู่ในพื้นที่เป็นจำนวนมาก

โครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง โดยบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) และภาคีเครือข่าย ก็เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่กำลังดำเนินโครงการกิจกรรมพัฒนา ร่วมกับชุมชนอยู่ในพื้นที่กระจายอยู่ในพื้นที่ 84 ตำบล ทั่วประเทศ

จึงมีความพยายามที่จะดำเนินการถอดองค์ความรู้ชุมชนที่เกิดจากการปฏิบัติจริง โดยรวบรวมเป็นชุดองค์ความรู้ชุมชนหลากหลายประเด็น ออกมาเผยแพร่สู่สาธารณะเพื่อเป็นทางเลือก ทางออกให้กับชุมชน และสังคมโดยรวมต่อไป

การดำเนินการถอดองค์ความรู้ชุมชน ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงในโครงการขนาดเล็ก สามารถดำเนินการได้หลายรูปแบบ มีเครื่องมือ วิธีการ ขั้นตอนแตกต่างกันไป คู่มือการถอดองค์ความรู้โครงการขนาดเล็ก ในที่นี้จะใช้เทคนิค “เรื่องเล่า” ซึ่งมีเครื่องมือ วิธีการ และขั้นตอน กระบวนการ รวมทั้งเทคนิควิธีการต่างๆ พอสรุปได้ดังนี้

1. ถอดองค์ความรู้ด้วยเทคนิค “พลังเรื่องเล่า”

นักจัดการความรู้ยุคใหม่ มีความเชื่อว่าความรู้ที่เราสร้างเองได้ ถ้ามีวิธีการ กระบวนการที่ดีพอที่จะสร้างความรู้ขึ้นมาได้ ในชีวิตคนเราใช้การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง มากกว่าการเรียนรู้จากตำรา ดังนั้นถ้ามีการปฏิบัติจริงมาถอดบทเรียนก็จะได้เป็นชุดองค์ความรู้มากมาย

การดำเนินงาน โครงการพัฒนาขนาดเล็กในพื้นที่ ถือเป็นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง ซึ่งมีคุณค่าสำหรับการเรียนรู้อย่างมาก ในการทำงาน โครงการพัฒนามีค่าสำคัญ 3 คำ คือวิถีคิด วิถีทำ และผลที่เกิดขึ้น ดังนั้นภายใต้การทำงานโครงการพัฒนาขนาดเล็กในพื้นที่ จึงสามารถเรียนรู้ได้มากมาย เพราะทุกคนทำอะไรต้องผ่านการคิด คิดแล้วทำ ทำแล้วจึงเกิดเป็นผลลัพธ์

การถอด การสกัดองค์ความรู้ชุมชน เรามักถามหาเครื่องมือและวิธีการถอดความจริงเครื่องมือที่สำคัญที่สุดอยู่ที่ตัวเรา โดยเฉพาะการถอดองค์ความรู้ด้วยเทคนิคเรื่องเล่า เครื่องมือในการถอดองค์ความรู้ที่สำคัญคือการฟังและการเล่า ฟังอย่างไรให้มีคุณภาพ ฟังแล้วสามารถแปลงมาเป็นความรู้ใหม่ได้หรือไม่ การซักถามเป็นเทคนิคที่สำคัญ บางคนถามไม่เป็น ไม่รู้จะถามอะไร ไม่เคยถูกฝึกให้ตั้งคำถาม ในการถอดองค์ความรู้ด้วยเทคนิคเรื่องเล่า คำถามคือจุดเริ่มต้นของการหาความรู้ การจับประเด็นที่เป็นหัวใจสำคัญของเรื่อง แต่ถ้าเราไม่รู้ว่าหัวใจของเรื่องอยู่ตรงไหน คำถามหลักคืออะไร การฟังและการเล่าครั้งนั้นก็จะได้ประโยชน์น้อย บางทีเราทำโครงการไปเรื่อยๆ จนเกิดความเคยชิน และมองว่าสิ่งที่ทำอยู่ไม่มีอะไรน่าสนใจ ถ้าคนข้างนอกมาถามเรื่องโครงการเรา เราตอบคำถามเหล่านั้นได้หรือไม่ เรารู้คุณค่าของโครงการที่ทำอยู่หรือไม่

พอสรุปได้ว่า หัวใจสำคัญของวิธีการถอดองค์ความรู้ด้วยเทคนิคเรื่องเล่า คือ การฟัง การคิด วิเคราะห์ การตั้งคำถาม การจดบันทึก การสังเคราะห์ และการเขียนสรุป ประมวลผล

เมื่อเรารู้จักเครื่องมือและวิธีการแล้ว ต้องกำหนดวัตถุประสงค์การถอดสกัดให้ได้ว่าความรู้ หรือบทเรียนที่เราต้องการนั้นคืออะไร ฟังแล้วเราได้อะไรบ้าง เราอยากจะได้อะไร

จากคนที่เราไปเรียนรู้บ้าง ดังนั้น **ความรู้ใหม่** จึงเกิดจากการตั้งคำถามของเราเอง บางครั้งคำตอบที่ได้ อาจจะมีมากกว่าที่เราอยากจะได้ด้วยซ้ำไป

เวลาเราถอดองค์ความรู้จากโครงการพัฒนาขนาดเล็กในพื้นที่ เราต้องมีคำถามวัตถุประสงค์ ที่อยากได้กำหนดไว้ก่อน ซึ่งจะได้มาด้วยการระดมสมองและประมวลออกมา แต่หลายคนอยากได้ในแง่มุมที่ไม่เหมือนกัน เราจะดีขอบเขตในการถามแค่ไหน ต้องมีการวางแผนก่อนว่าเราอยากจะได้เรื่องอะไรบ้าง ท้ายที่สุดแล้วเราได้อะไรบ้าง การเกิดขึ้นของแรงบันดาลใจแต่ละคนไม่เหมือนกัน คำถามก็จะแตกต่างกันออกไป คำถามจะโยงกับความรู้และบทเรียนที่ได้

การเขียนแผนที่ทางความคิด (Mind Map) น่าจะเป็นตัวช่วยให้เราเห็นระบบและความเชื่อมโยง โดยธรรมชาติของมนุษย์ไม่ได้คิดเป็นคำ แต่คิดเป็นภาพ จะเข้าใจง่ายขึ้น ภาพช่วยจัดระบบความคิดให้เรา แต่ถ้าเราต้องการจะรู้จริงก็ต้องเข้าไปสัมผัสของจริง

องค์ความรู้ นั้น จะเป็นประโยชน์ต่อไปในอนาคต ที่สำคัญที่สุดคือเราสามารถรู้ได้ว่าทำอะไรแล้วได้ดี ทำอะไรแล้วไม่ได้ดี เราสามารถแก้ไขได้หรือเปล่า จะเกิดการเรียนรู้และการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

มีประเด็นอยู่ว่า เวลาเรารายงานต่อสาธารณะว่าโครงการขนาดเล็กนั้นเกิดประโยชน์ ต้องอธิบายให้ได้ว่าประโยชน์คืออะไร เห็นชัดหรือไม่ สมาชิกเห็นประโยชน์อย่างไร คนใกล้ชิดเห็นหรือไม่ ดังนั้นสิ่งที่ทุกคนอยากรู้อีกกันคือโครงการขนาดเล็กดำเนินการมาได้อย่างไร มีปัจจัยเกื้อหนุนอะไรบ้าง

การถอดองค์ความรู้โครงการพัฒนาขนาดเล็ก จะต้องเริ่มตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน ซึ่งแน่นอนว่าจะมีทั้งปัญหาและความสำเร็จ เราจะใช้พลังเรื่องที่เล่า ภายใต้อารมณ์ความรู้สึก ความสำเร็จ ความสุข การเล่าเรื่องมีพลังในตัวเอง มีเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกเข้ามาเกี่ยวข้อง

อย่างไรก็ตามจากประสบการณ์ การถอดองค์ความรู้ที่ดีที่สุด คือถอดเมื่อทำโครงการแล้วเสร็จใหม่ๆ และดำเนินการถอดเลย จะทำให้มีความสุข มีอารมณ์ความรู้สึกที่ยังแจ่มแจ้ง ซึ่งจะทำให้ได้ชุดองค์ความรู้ที่สมบูรณ์

ผู้ที่เรียนรู้การถอดองค์ความรู้ด้วยเทคนิคเรื่องเล่า ต้องใช้ความละเอียด คำนึงการพูดคุยซักถามไปอย่างช้าๆ ลงลึกในบางประเด็น ให้มีความสำคัญกับทุกคำพูด ทุกวลี ซึ่งมีความหมายอยู่ในตัว ในระหว่างการเก็บข้อมูล ด้วยวิธีการซักถาม แลกเปลี่ยนกันนั้นควรให้ความสำคัญกับการพูดคุยด้วย เนื่องจากเห็นว่าประโยชน์สูงสุดของกระบวนการเก็บข้อมูล การเล่า การฟังนั้น คือสามารถยกระดับพัฒนาการทำงานไปในตัว เป็นสิ่งสำคัญมากกว่าการสรุปเอกสารออกมาเป็นรูปเล่มที่สวยงาม แต่ไม่สามารถนำไปใช้ปฏิบัติการอะไรได้

2. ขั้นตอนการถอดองค์ความรู้ชุมชน

2.1 ขั้นเตรียมการก่อนปฏิบัติ

1) **เตรียมทีม** 2-3 คน ค้นหาคนที่มีความสนใจ ประชุมวางแผน แบ่งบทบาทหน้าที่กันทำ มีคนตั้งคำถาม และคนจับประเด็น ซึ่งทีมงานควรมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน

2) **เตรียมอุปกรณ์** สมุดบันทึก ปากกา เทปบันทึกเสียง กล้องวิดีโอ กล้องถ่ายรูป

3) **เตรียมกรอบเนื้อหา / ประเด็น** การตั้งคำถามจะขาดประสิทธิภาพ หากไม่มีการทำบ้านมาก่อน ดังนั้นต้องหาความรู้พื้นฐานในเรื่องที่จะถอดมาก่อน ถ้าเป็นโครงการขนาดเล็กก็ต้องได้อ่านโครงการขนาดเล็กนั้น ก่อนปฏิบัติการถอดองค์ความรู้

4) **เตรียมแนวคำถาม / แนวสัมภาษณ์** ชุดคำถามสำคัญๆ ต้องเตรียมประเด็นเอาไว้ไว้เรียงมาตั้งแต่ความเป็นมาของโครงการขนาดเล็ก กระบวนการดำเนินงาน ผลการดำเนินงาน วิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลทั้งทางบวกและทางลบ สังเคราะห์เพื่อให้ได้ความรู้ใหม่ และบทสรุปให้ข้อคิดความเห็น อย่างไรก็ตามแนวคำถามที่ควรเตรียมเป็นอย่างยิ่ง คือชุดคำถามที่เกี่ยวกับแรงบันดาลใจที่ทำ อะไรกระตุ้นให้คิด คิดอย่างไร มีใครมาร่วมคิด ต้องรู้ให้ถึงเบื้องหลังความคิด

ตัวอย่างคำถามเกี่ยวกับแรงบันดาลใจ

- (1) มีแรงบันดาลใจอะไรในการทำโครงการ
- (2) งานอะไรบ้างที่ทำแล้วมีความภาคภูมิใจมาก
- (3) โครงการมีประโยชน์ที่เกิดขึ้นต่อ “อะไร” “ใคร” ซึ่งคำตอบอาจจะ เป็นครอบครัว ชุมชน กลุ่มเป้าหมาย เครือข่าย หรือประเทศชาติ
- (4) สิ่งที่ยากให้เกิด และได้ตามความหวังคืออะไรบ้าง
- (5) สิ่งที่เกิดขึ้นมากกว่าที่คาดหวังไว้ ไม่ได้คาดไว้ก่อนคืออะไรบ้าง
- (6) สิ่งที่ไม่เกิดขึ้น เกิดขึ้นน้อยกว่าที่คาดหวังไว้ ไม่เกิดขึ้นเลย หรือไม่สำเร็จ คืออะไรบ้าง

ข้อ 4-6 ตั้งคำถามอย่างลึกซึ้งต่อไปว่า เกิดได้เพราะอะไร ทำได้อย่างไร ทำอะไร / กับใคร / ทำอย่างไร / ต้องใช้อะไร / ภายใต้อะไร / ทุนเดิม ความรู้ใหม่ ความสามารถใหม่ที่ได้จากการทำงาน วิธีคิด / วิธีมอง / ความรู้ที่ได้

การให้คุณค่า ความหมายกับสิ่งรอบตัว ความสามารถในการคิด – การแตกประเด็น – ลงลึก – การเชื่อมโยง – การสรุปประเด็น – การจับหลัก – การวิเคราะห์แตกให้เห็นองค์ประกอบ – สังเคราะห์ โดยมีคำถามในใจว่า “นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า.....”

ตัวอย่างคำถามในประเด็นสำคัญอื่นๆ

- (1) **กระบวนการที่ทำ** ต้องแตกคำอธิบายโดยละเอียด เช่นทำอะไร ภายใต้อะไร เพราะอะไร กับใคร ทำอย่างไร ต้องใช้อะไร

(2) **ผลที่เกิด** จากกระบวนการทำงานของโครงการขนาดเล็ก มีอะไรเกิดขึ้นบ้าง เป็นไปตามเป้าหมายวัตถุประสงค์ที่วางไว้ก่อนหน้าหรือไม่ เช่น เกิดความก้าวหน้า ความสำเร็จ ความภาคภูมิใจ เกิดความรู้ใหม่ ความสามารถใหม่ที่ได้จากการทำงาน ได้แก้วิถีคิด วิธมองสถานการณ์ การให้คุณค่า ความหมายกับสิ่งรอบตัว แปรเป็นความรู้ ความสามารถที่ทำได้

(3) **การคิดวิเคราะห์** การค้นหาเส้นทางสู่ความสำเร็จ มีเงื่อนไขปัจจัยแห่งความสำเร็จอะไรบ้าง ซึ่งอาจจะเกิดจากแก่นนำ พันธมิตร พี่เลี้ยง ความพร้อมชุมชน ทูตทางสังคมที่มีอยู่เดิม หรือแนวนโยบาย

(4) **สิ่งที่ยังไม่ได้ตั้งใจ** มีอะไรบ้าง เพราะอะไร แล้วแก้กันอย่างไร

(5) **สิ่งที่ยังไม่ได้คาดหวัง** แต่เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นได้เพราะอะไร

(6) **มีความคิด ความรู้ ทักษะใหม่ๆ** ที่ได้คืออะไรบ้าง

5) **เตรียมงบประมาณ** อาจจะต้องคิดถึงสิ่งของที่นำไปฝากผู้รู้ หรือกลุ่มเป้าหมายบ้าง ตามธรรมเนียมไทย

6) **เตรียมกลุ่มเป้าหมาย** 2-3 คน โครงการพัฒนาเล็กๆ ที่กระจายอยู่ในพื้นที่ มักดำเนินการโดยกลุ่มองค์กรชุมชน หรือเป็นเครือข่ายขององค์กรชุมชน ดังนั้นจึงต้องกำหนดว่าจะคุยกับใคร ใครรู้จริง ใครเป็นผู้บริหารโครงการ ต้องมีการประสานงานกันไว้ล่วงหน้า

7) **นัดหมาย วัน เวลา และสถานที่** การนัดหมายวัน เวลา สถานที่เป็นเรื่องสำคัญ เพราะในบางช่วงชาวบ้านต้องทำงานในไร่นา มีความกังวลใจ จะเป็นอุปสรรคต่อการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ ควรหลีกเลี่ยง

2.2 **ขั้นปฏิบัติการถอดองค์ความรู้**

1) **การเริ่มต้นในสถานการณ์ต่อหน้าผู้รู้**

การแนะนำตัว การบอกกล่าววัตถุประสงค์ต้องชัดเจน ทั้งนี้การแนะนำตัวบอกวัตถุประสงค์คือการให้เกียรติแก่ผู้รู้ รวมทั้งการสร้างบรรยากาศให้ผู้ร่วมสนทนาไว้วางใจ และเป็นกันเองก็จำเป็น เป็นการสร้างความยอมรับ เพราะในบางสถานการณ์ บางวิชาชีพเช่น หมอยา หากผู้รู้ไม่ไว้วางใจจะส่งผลต่อการถอด ต้องมีการกระตุ้นให้ผู้รู้อยากจะถ่ายทอด พุดคุยออกมา เพราะหากไม่เกิดขึ้น การพุดคุยจะเป็นไปในลักษณะถามคำตอบคำ

2) **การเปิดประเด็นคำถาม**

เปิดโอกาสให้ผู้รู้ได้ใช้ความคิดในสิ่งที่ทำว่า ทำไมจึงมาทำ ทำไมจึงมาอยู่ตรงนี้ ทำความ ด้วยเรื่องความเป็นมา โดยค่อยๆ ถาม คุณลักษณะการบอกเล่า ทั้งนี้ วิธีที่ดีที่สุดคือ กระตุ้นถามให้ผู้รู้ เล่าออกมาอย่างเป็นเรื่องเป็นราว โดยที่ไม่ต้องตั้งคำถามบ่อยๆ ลักษณะที่ผู้รู้เข้าใจถึงวัตถุประสงค์จะทำให้ข้อมูลพรั่งพรู และมีชีวิตชีวา

3) **เจาะลึก**

ข้อมูลเชิงปริมาณ อาจจะต้องเอาข้อมูลเอกสารเข้ามาประกอบด้วย บางเรื่องที
ลึกลับซึ่งอาจต้องใช้เวลากลับมาเก็บซ้ำเพราะอาจมีการตกหล่น

4) เก็บตก

ผู้รู้อยากจะเล่าสิ่งใดต่อ ต้องกระตุ้นให้เล่า และสิ่งใดที่เรายังไม่ได้ถามต้องถาม
ขอคำแนะนำให้เต็มที่ และกล่าวคำลาอย่างประทับใจ ทั้งนี้ข้อมูลที่ได้อาจยังไม่สมบูรณ์
เพราะองค์ความรู้บางอย่างต้องใช้เวลารุ่นหนึ่ง เช่นกรณียาสมุนไพร การเก็บยามีเวลาที่เก็บ
เพราะฉะนั้นต้องรอรระยะเวลาให้สอดคล้องด้วย เป็นต้น

2.3 ชั้นประมวลสรุปข้อมูล

ทีมงานต้องมานั่งล้อมวง ทบทวนข้อมูลที่ได้มา เพื่อยืนยันว่าครบ หรือขาด
รวมทั้งตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ในบางกรณีทีมงานต้องมีส่วนร่วม อย่าให้ทำอยู่คน
เดียว จะเป็นจุดอ่อน การถอดความรู้ในทีมทุกคนมีความสำคัญเท่ากัน ต้องสรุปร่วมกันเมื่อขาด
จะได้รับความรู้และช่วยกันเติมเต็ม

2.4 ชั้นวิเคราะห์-สังเคราะห์-สรุปความ-การอธิบายตีความองค์ความรู้

แรงบันดาลใจ อะไรคือแรงบันดาลใจให้เกิดองค์ความรู้ดังกล่าวขึ้นมาได้
อย่างบางที่แล้งมาก น้ำลด เขามีวิธีการทดน้ำขึ้นมาอย่างไร แก้ปัญหาอย่างไร ชี้ให้เห็นถึงแรง
บันดาลใจ เบื้องหลังความเป็นมา การแก้ไขปัญหาอุปสรรค การจัดการ ความคิด เบื้องหลัง
ความคิด เทคนิควิธีการ ความรู้สื่กลึกละ และแนวทางการทำงาน รวมทั้งคำแนะนำอื่นๆ

หลักสำคัญคือ หลักความจริง – ความรู้ ความเข้าใจที่เรามีอยู่ในตัวเรา ความรู้
จากข้างนอกตัว และสภาพแวดล้อมรอบตัว สิ่งที่เกิดเข้ามาให้ต้องทำอย่างนั้น อย่างนี้ (สิ่งเร้า
ต่างๆ) ต้องอธิบายอย่างเชื่อมโยงก็จะทำให้แง่มุมการวิเคราะห์มีน้ำหนัก

กรอบการสังเคราะห์ความรู้ที่มักใช้กัน โดยทั่วไป ซึ่งต้องสังเคราะห์ให้เห็น
ประเด็นสำคัญคือ

- 1) ฐานความคิดความเชื่อ
- 2) กลไกการขับเคลื่อนงาน
- 3) กระบวนการทำงาน
- 4) เทคนิควิธีการ
- 5) ความสำเร็จที่เกิดขึ้นสนับสนุนความเชื่อการพึ่งพาตัวเองได้อย่างไร

2.5 ชั้นเขียนเอกสารชุดองค์ความรู้ชุมชน

การนำเสนอเป็นเอกสาร ต้องจั่วหัวถึงความสำคัญขององค์ความรู้ที่ทำก่อนว่า
สำคัญต่อชีวิตเรา ชีวิตชุมชน บ้านเมืองอย่างไร ประเทศอย่างไร ต้องอธิบายและเชื่อมโยงให้
เห็น

ตัวอย่างโครงสร้างการเขียน

- บริบท/ความหมาย/ความสำคัญขององค์ความรู้
- การดำเนินงาน โครงการขนาดเล็ก ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน
 - เบื้องหลังความคิด
 - แรงบันดาลใจที่ทำให้เรื่องนี้
- เทคนิค วิธีการ ลูกเล่น กลเม็ด ในการดำเนินงาน
- ผลที่เกิดขึ้นในเชิงความสำเร็จ และปัญหาอุปสรรค รวมทั้งการแก้ไข
- วิเคราะห์เงื่อนไขปัจจัยสู่ความสำเร็จ ซึ่งมีทั้งภายในและภายนอก
- สังเคราะห์ / สรุปความ
 - ความสำคัญขององค์ความรู้ที่ถอด บทเรียนรู้อะไรได้
 - สิ่งที่มีคุณค่าความหมายสำหรับชีวิตตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคมโดยรวมอย่างไร
 - เป็นทางเลือก ทางรอดในการแก้ปัญหาชุมชน พึ่งตนเองได้อย่างไร
- ความรู้สึกเล็กๆ คำแนะนำ เสนอแนะ

2.6 ขั้นการคืนข้อมูลให้เจ้าของโครงการ

ในการเขียนเอกสารชุดองค์ความรู้ชุมชนนั้น ควรเขียนเป็นร่างก่อน เป็นร่างที่คิดว่าสมบูรณ์ที่สุดแล้ว แล้วนำเนื้อหาทั้งหมดกลับไปคืนให้กับเจ้าของโครงการ หรือกลุ่มผู้รู้ที่เราไปถอดองค์ความรู้จากเขามา การคืนข้อมูลนี้อาจจะใช้วิธีจัดเป็นเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เล็กๆ โดยมีผู้ถอดองค์ความรู้เป็นผู้นำเสนอเนื้อหาตามเอกสารชุดองค์ความรู้ที่ได้ร่างแล้ว และมีเจ้าของโครงการหรือผู้รู้เป็นผู้ให้ความเห็น เสนอแนะเพิ่มเติม เมื่อได้เนื้อหาเพิ่มเติมจึงนำร่างชุดองค์ความรู้มาปรับแก้เป็นฉบับสมบูรณ์ การทำเช่นนี้จะช่วยให้มั่นใจได้้องค์ความรู้ชุมชนที่กำลังจะถูกนำไปเผยแพร่สู่สาธารณะต่อไปนั้น ถูกต้องไม่ผิดเพี้ยนไปจากของจริง

2.7 ขั้นนำชุดองค์ความรู้ไปใช้ประโยชน์ / ขยายผล

เมื่อได้ชุดองค์ความรู้ที่สมบูรณ์แล้ว การขยายผลสู่สาธารณะ ต้องอาศัยการสื่อสารซึ่งทำได้หลากหลายรูปแบบ เช่น แผ่นพับ หนังสือ นิทรรศการ ชาร์ตเพื่อการนำเสนอ วีซีดี เป็นต้น ส่วนจะใช้สื่อชนิดใดนั้น ต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมาย ที่ต้องการนำเอาชุดองค์ความรู้ออกไปสื่อสาร และเลือกชนิดของสื่อให้เหมาะสม

อย่างไรก็ตาม เครื่องมือสื่อสาร สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ดีที่สุด คือ รูปธรรมการทำงานที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ ดังนั้นการขยายผลองค์ความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงในโครงการพัฒนาขนาดเล็ก ต้องยกระดับพัฒนาไปสู่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน หรือสถาบัน

วิชาการชาวบ้านให้ได้ ดังนั้นเอกสารชุดความรู้ชุมชนเป็นเพียงส่วนหนึ่งในการจัดการความรู้เท่านั้น

ส่วนที่ 3 ปัญหาที่พบบ่อยครั้ง

1. บทเรียนการทำงานของทีมงานถอดองค์ความรู้ชุมชน

ผู้ซักถาม (คุณอำนวย) และผู้บันทึก (คุณลิขิต)

บทเรียนรู้จากการทำงานของทีมงานถอดองค์ความรู้ชุมชนในที่นี้ สรุปรวบรวมจากการทำงานจริงของทีมงานหลายครั้ง หลายเวลา หลายสถานที่ พอเป็นบทเรียนรู้ให้ได้ศึกษากันดังต่อไปนี้

- **บทเรียนผู้ซักถาม หรือ คุณอำนวย**

1) ต้องศึกษาข้อมูลโครงการย่อยมาก่อน / เตรียมกรอบคำถามมาให้พร้อม เพื่อควบคุมวงสนทนาให้อยู่ในประเด็นที่จะต้องค้นหาความรู้ร่วมกัน

2) ต้องควบคุมสถานการณ์ในวงพูดคุยไม่ให้รวน หรือเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ไม่ปล่อยให้การพูดคุยหลงประเด็น หรือปล่อยให้คนนอก ผู้สังเกตการณ์ เข้าแทรกแซงการพูดคุย จนทำให้หลงประเด็น

3) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซักถามกับผู้บันทึกต้องมีประสบการณ์และมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ไม่ควรจับคู่กับคนที่เพิ่งรู้จักกัน จะทำให้ไม่รู้แนวทางการทำงานร่วมกัน

4) ในการพูดคุยอาจมีศัพท์ทางวิชาการ ศัพท์ทางเทคนิค ต้องพยายามทำความเข้าใจ และสรุปให้เป็นคำธรรมดาให้ได้ การนำไปสื่อสารต่อไปจะทำให้เข้าใจง่ายขึ้น

5) ในขณะที่ปฏิบัติการค้นหาความรู้ ผู้ซักถามอาจจะต้องสรุปประเด็นให้คนบันทึกเป็นระยะๆ เนื่องจากการพูดคุยจะเลื่อนไหลจนบันทึกไม่ทันได้

6) การป้อนคำถาม ควรเริ่มจากประเด็นความสำเร็จ ความสุข และความภาคภูมิใจของผู้รู้ในโครงการพัฒนาขนาดเล็กก่อน จะช่วยทำให้ประเด็นการสนทนามีความลื่นไหลได้ดี สร้างบรรยากาศให้เป็นกันเอง ชวนกันคุย ไม่ใช่การตั้งคำถามเพื่อให้ได้คำตอบเพียงอย่างเดียว อาจจะใช้วิธีสร้างประเด็นร่วมกัน แล้วค่อยๆ โยงไปสู่ประเด็นเรื่องงานก็ได้

7) ใช้กุศโลบายให้ผู้เล่าอยากเล่า โดยให้ความสำคัญด้วยการรับฟังผู้เล่าในเรื่องที่เขาสื่อสารออกมา และใช้คำตอบมาเป็นคำถามอย่างต่อเนื่อง โดยไม่หยุดซังก

- **บทเรียนคนจดบันทึก หรือคุณลิขิต**

1) ควรมีความรู้พื้นฐานโครงการขนาดเล็กที่จะดำเนินการถอดองค์ความรู้พอสมควร

- 2) ต้องมีอุปกรณ์ช่วยจำ เช่นเครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป เวลาสรุป ทบทวนข้อมูลจะได้ตรวจสอบเพิ่มเติมได้ง่าย
- 3) คนบันทึกจะมีความเครียดมาก เนื่องจากต้องฟัง ต้องติดตาม และต้องสรุปจดบันทึกให้ได้อย่างรวดเร็ว อาจจะใช้เทคนิคการบันทึกโดยใช้คำย่อก็ได้
- 4) คนบันทึกควรกำหนดกรอบประเด็นเนื้อหาการบันทึกไว้ก่อน แล้วจับเนื้อหาที่ฟังมาใส่ตามกรอบที่กำหนด เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้การจับหัวใจสำคัญในการสนทนา ทำได้ง่ายขึ้น
- 5) คนบันทึกสามารถซักถามร่วมด้วยได้ ถ้าไม่เข้าใจ หรือบันทึกไม่ทัน

2. ปัญหาที่พบบ่อยครั้ง

• ปัญหาของการฟัง

- 1) เวลา สั้นเกินไปหรือนานเกินไป ทำให้ฟังแล้วสรุปหัวใจสำคัญของเรื่องไม่ได้ ดังนั้นจึงไม่ควรมีเงื่อนไขเวลาในการสนทนา ควรเป็นบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนซักถามกันไปเรื่อยๆ จนกว่าจะได้ข้อมูล
- 2) อารมณ์ สภาพผู้ฟังถ้ามีอาการโกรธ หงุดหงิด หรือไม่เข้าใจความรู้สึกของผู้พูด จะทำให้ไม่สามารถจับประเด็นสำคัญของการสนทนาได้
- 3) เนื้อหา ถ้าคู่สนทนาขาดเทคนิคการพูด พูดวกวน ไม่น่าสนใจ ทำให้การฟังสรุปใจความสำคัญได้ยาก
- 4) ภาษา คนฟังไม่เข้าใจภาษาที่พูด เนื่องจากใช้ภาษาท้องถิ่น ศัพท์วิชาการ ศัพท์เทคนิคเฉพาะ ใช้ภาษาอังกฤษผสมกับภาษาไทย รวมถึงบางครั้งอาจจะมีภาษาที่กระทบความรู้สึก คำรุนแรง คำไม่สุภาพ
- 5) สิ่งแวดล้อม ภายใต้บรรยากาศการสนทนา มีกลิ่นรบกวน มีเสียงรบกวน หรือเสียงที่ฟังไม่ชัดเจน เนื่องจากผู้เล่าพูดเบา พูดเร็ว บางครั้งพบว่าสถานที่ไม่เอื้อ เช่น มีอากาศร้อนอบอ้าว เป็นต้น
- 6) พื้นฐานความรู้ / การศึกษา / อาชีพ ที่แตกต่างกันทำให้เข้าใจเนื้อหาไม่ตรงกัน ตีความเนื้อหาที่รับฟังได้ไม่เท่ากัน ไม่ตรงประเด็น
- 7) สภาพร่างกายไม่ปกติ อยู่ระหว่างอาการป่วย / ไม่แข็งแรง / ใจ หรืออยู่ในสภาพอาการไม่ปกติ เช่น เมาก้าง ง่วงนอน เบลอ หิว เป็นต้น

• ปัญหาของการคิด

- 1) คิดไปก่อน (สรุปก่อนที่จะจบ)
- 2) ไม่กล้าคิด (กลัวไม่ถูก)
- 3) ไม่ค่อยคิด (เชื่อเลย)
- 4) คิดแต่ไม่กล้านำเสนอ

- 5) คิดไม่เป็นระบบ
- 6) ยึดติด เชื้อมั่นตนเอง ไม่เปิดรับความคิดของคนอื่นอีก
- 7) ไม่เห็นความสำคัญ
- 8) คิดไม่ออก
- 9) คิดด้านเดียว อคติ
- 10) คิดขัดแย้ง

● **ปัญหาของการถาม**

- 1) ถามไม่ตรงประเด็น / ไม่เข้าใจรายละเอียด
- 2) ถามไม่ต่อเนื่อง ถามวกวน
- 3) ถามในสิ่งที่ไม่ควรถาม
- 4) ถามข้ามขั้นตอน
- 5) ถามแบบคำถามปลายปิด
- 6) ถามสอดแทรก ไม่ถูกกาลเทศะ ถามในขณะที่ผู้ตอบ กำลังตอบ
- 7) ไม่กล้าถาม
- 8) ไม่มีความรู้พื้นฐานในเรื่องที่จะถาม
- 9) ไม่สนใจในเรื่องที่อยากจะถาม
- 10) คำถามไม่ลึกซึ้ง
- 11) ถามไม่ถูกคน
- 12) ใช้คำถามที่มีผลกระทบต่อผู้ตอบ หรือถามข้อมูลที่ผู้ตอบไม่ยอมเปิดเผย
- 13) ใช้คำถามแบบลวงภูมิ
- 14) ไม่มีการสร้างบรรยากาศก่อนถาม / บรรยากาศไม่เอื้อต่อการตอบ
- 15) ใช้ภาษาในการถามคลุมเครือ ไม่ชัดเจน
- 16) มุ่งแต่จะเอาคำตอบอย่างเดียว
- 17) ถามเฉพาะคน ไม่สร้างการมีส่วนร่วมในการตอบ
- 18) ขาดประสบการณ์ในการถามแบบเชื่อมโยง
- 19) บุคลิกของผู้ถามไม่น่าเชื่อถือ

● **ปัญหาของการเขียน การบันทึก**

- 1) บันทึกโดยไม่มีสรุป (เขียนยาวเกินไป)
- 2) จับใจความสำคัญไม่ได้
- 3) ผู้บันทึกขาดเทคนิคการบันทึกที่ดี (ไม่ได้ฝึกฝนมาก่อน)

ส่วนที่ 4 สิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

สิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำในที่นี้ ได้จากการรวบรวมประสบการณ์ และข้อคิดเห็น ของทีมงานถอดองค์ความรู้ชุมชน พอใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานถอดองค์ความรู้สำหรับผู้สนใจได้ดังนี้

1. ขั้นตอนก่อนปฏิบัติการ

• สิ่งที่ควรทำ

- 1) จัดทีมให้เหมาะสม แบ่งหน้าที่รับผิดชอบ ต้องพูดคุยทำความเข้าใจ และวางแผนร่วมกัน
- 2) สร้างสัมพันธภาพที่ดี ให้เกิดขึ้นในทีมงาน มีการทำงานแบบมีส่วนร่วม
- 3) ใช้เวลาศึกษาโครงการย่อยร่วมกัน
- 4) เตรียมกรอบเนื้อหา ประเด็นคำถาม ตรวจสอบร่วมกันเพื่อให้ครอบคลุมกับสถานการณ์โครงการ
- 5) ทำหนังสือแจ้งเจ้าของเรื่อง/ผู้ปฏิบัติ โครงการพัฒนาขนาดย่อย ให้เตรียมตัวถอดองค์ความรู้ร่วมกัน
- 6) เตรียมแผนการเดินทาง
- 7) มีการเตรียมความพร้อมทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ

• สิ่งที่ไม่ควรทำ

- 1) ไม่มีการวางแผนการดำเนินงาน / ขาดการพูดคุยปรึกษากันก่อนลงมือทำ
- 2) การทำงานคนเดียว
- 3) ไม่มีข้อมูลในมือ
- 4) การไม่ตรงต่อเวลา
- 5) การคิดแบบเดิมๆ

2. ขั้นตอนระหว่างปฏิบัติการ

- **สิ่งที่ควรทำ**

- 1) มีเครื่องมือในการช่วยบันทึกไปด้วย
- 2) แนะนำทีมงานก่อนพูดคุย / ทักทาย /ชี้แจงวัตถุประสงค์/ เป้าหมาย ในการมาของทีมงาน
- 3) ยิ้มแย้มแจ่มใสกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ สร้างบรรยากาศในการพูดคุยให้ เป็นกันเอง
- 4) เริ่มต้นคำถามตามประเด็น ด้วยท่าที่เป็นมิตรใช้ภาษาที่เหมาะสม ไม่น่า เบื่อ
- 5) ใช้เวลาซักถามให้เหมาะสมไม่มาก / น้อยเกินไป
- 6) คนซักถามต้องคอยเอื้ออำนวยในการจดบันทึกให้กับผู้บันทึกด้วย
- 7) ทีมงานควรมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน รักสามัคคี ทำงานแบบมีส่วนร่วม รับฟังความคิดเห็นของวงสนทนา
- 8) มีการสรุปประเมินผลการดำเนินงานทุกขั้นตอน

- **สิ่งที่ไม่ควรทำ**

- 1) บุคลิกของผู้ถามไม่ควรถามแบบจี้ จับผิด ลองดี ไม่ควรถามแบบ สอบสวนค้นหาประเด็น
- 2) เสนอความคิดของตนเอง เพื่อชี้นำความคิดของผู้อื่น
- 3) วิจารณ์ อภิปรายข้อมูลของผู้เล่า ในขณะที่ผู้เล่าทำการเล่า
- 4) การชี้นำ / ชักจูง เพื่อให้ได้ข้อมูลตามที่เราต้องการ
- 5) การไม่ยอมรับฟังหรือโต้แย้งคำตอบของผู้เล่า
- 6) มีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม กินเหล้า สูบบุหรี่ รับโทรศัพท์

3. ขั้นตอนหลังปฏิบัติการ

- **สิ่งที่ควรทำ**

- 1) ประมวลความรู้ให้เร็วที่สุด หลังการเก็บข้อมูลในพื้นที่ โดยทีมต้องลง ความเห็นร่วมกัน
- 2) สืบหาความครบถ้วนของข้อมูลในประเด็นต่างๆ
- 3) เพิ่มเติมข้อเสนอแนะ แนวทางที่ควรปฏิบัติ และหาจุดที่ต้องเพิ่มเติม
- 4) สรุปบทเรียนเพื่อพัฒนาเป็นความรู้ในครั้งต่อไป
- 5) สรุปเป็นเอกสารชุดความรู้ชุมชน ทำเป็นรูปเล่มใช้สำหรับเผยแพร่สู่ สาธารณชนต่อไป

- **สิ่งที่ไม่ควรทำ**

- 1) การปกปิดข้อมูลไม่คายออกมาทั้งหมด
- 2) เสร็จงานแล้วไม่มีการประมวลผลข้อมูล
- 3) คุณอำนาจมอบหมายให้คุณบันทึกประมวลผลข้อมูลคนเดียว
- 4) ตั้งกรอบของการวิเคราะห์ไว้ล่วงหน้า
- 5) ช่วงตรวจสอบข้อมูล ถ้าไม่ครบถ้วนต้องกลับไปสอบถาม อย่าใส่ข้อมูล
เอง

** ข้อควรระวัง อย่าคิดเอาแต่ข้อมูลจากคำบอกเล่าเพียงอย่างเดียว ควรต้องลงไปในพื้นที่จริงตามสถานที่ต่างๆ มากกว่าหนึ่งครั้ง**

** อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันการถอดองค์ความรู้ด้วยเทคนิคการเล่าเรื่องนี้ มีพัฒนาการไปมากแล้ว โดยเฉพาะการเน้นให้เจ้าของเรื่องเป็นผู้ถอด เป็นผู้ถ่ายทอดเอง แทนนักวิชาการภายนอก ซึ่งจะ
ทำให้เกิดความถูกต้องเที่ยงตรงของชุดองค์ความรู้ เกิดการเรียนรู้ การปรับใช้ในงานได้ในทันที
รวมทั้งเจ้าของเรื่อง สามารถนำองค์ความรู้ของตนไปขยายผลต่อด้วยความมั่นใจมากขึ้น**

ส่วนที่ 5 องค์ประกอบของเงื่อนไขปัจจัยความสำเร็จในการถอดความรู้

กระบวนการ ขั้นตอนการถอดองค์ความรู้ชุมชน จะประสบความสำเร็จหรือไม่ นั้น มีเงื่อนไขปัจจัยหลายประการด้วยกันคือ

ประการที่ 1 ขั้นเตรียมการ

ต้องวางวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน ไม่เลื่อนลอย คำถามมีจุดมุ่งหมาย มีการวางแผนในการลงไปสอบถาม อย่าใช้คำถามปลายปิด เพราะอาจมีความรู้อื่นๆแฝงอยู่ด้วย ขอบเขตความรู้ มีการเชื่อมกันอย่างไร ถ้ามีการคิดเค้าโครงไว้ล่วงหน้า จะทำให้เราชัดเจนขึ้น

ประการที่ 2 ขั้นปฏิบัติการ

ท่าทีของทีมงานถอดองค์ความรู้ ที่ใช้ในการซักถามแลกเปลี่ยนต้องก่อให้เกิดความไว้วางใจ หุคคำถามต้องเชื่อมโยงและไหลลื่น มีการเตรียมประเด็นหลักเพื่อให้เดินคำถามได้ดี มีการเชื่อมโยงของคำถามอยู่ในความคิด จะทำให้การสนทนาดำเนินไปด้วยความไหลลื่น

ผู้ที่มาร่วมแลกเปลี่ยนตอบคำถาม ควรเป็นคนที่มีความสำคัญในงาน ผู้ตอบต้องไม่เกร็ง สบายๆไม่ด่วนตอบ ตอบเพื่อสร้างภาพ ผู้ถามต้องช่วยให้ผู้ตอบคิดจริงจัง ชวนให้คิดลึกลงไปกว่าเดิม บรรยากาศและสถานที่ต้องเอื้อต่อการพูดคุย มีสมาธิ สงบ ความคิดดีๆมักอยู่ในสถานที่ผ่อนคลาย ส่วนเรื่องเวลา จะใช้มากน้อยขึ้นอยู่กับขอบเขตในการถอดองค์ความรู้ และความรู้สึกของผู้ร่วมถอดคิดว่าสนุกกับการถอดหรือไม่ อุปสรรคในการทำกระบวนการถอดความรู้ ได้แก่ เทปอัด กระจาย ใช้การบันทึกแบบแผนที่คำถาม คำตอบ จะช่วยให้ประมวลภาพรวมได้ง่าย

การถอดความรู้ในสถานการณ์จริง เครื่องมือที่สำคัญอยู่ที่ตัวเรา เรารับรู้หรือเรียนรู้หรือเปล่า ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล มีความสามารถในการเดินความคิด แยกแยะ เชื่อมโยงได้ สามารถเดินความคิดได้ สิ่งต่างๆระหว่างการสนทนาซักถามกันนั้นช่วยสอนอะไรเราได้บ้าง

ประการที่ 3 ชั้นหลังปฏิบัติการ

การถอดความรู้ จำเป็นต้องล่าช้าเวลาได้ ถ้าไม่มีอาจจะหลงลืมเหตุการณ์สำคัญได้ การสรุปเอกสารชุดองค์ความรู้ ไม่ควรทิ้งไว้นานเกินไป ข้อมูลจะไม่สด การทิ้งไว้นานเกินไปจะได้เฉพาะตัวเนื้อหา ไม่ได้สภาวะอารมณ์มาด้วย

ความคิดในการเชื่อมโยงตามมิติของเวลา สามารถเชื่อมโยงกันได้ ทั้งคน สถานที่ เราสามารถเชื่อมโยงกับสิ่งเหล่านั้นได้หรือไม่ ความคิดเชิงเปรียบเทียบ หรือความคิดที่เป็นภาพรวม ช่วยให้เห็นองค์ประกอบหรือไม่

ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นมักจะสังเกตได้จากพฤติกรรมเหล่านี้

- (1) รู้แล้วไม่เปลี่ยนทัศนนะ แต่เปลี่ยนความคิด พฤติกรรม
- (2) รู้แล้วเปลี่ยนทัศนนะ แต่ไม่เปลี่ยนพฤติกรรม
- (3) รู้แล้วเปลี่ยนพฤติกรรม

ดังนั้นเวลาถอดความรู้ไม่ได้ถอดความรู้เชิงเนื้อหาอย่างเดียว แต่ถอดความรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนเป็นสำคัญ การลงความเห็น จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีความรู้ใหม่ ความรู้ที่ดีที่สุดคือการลงมือปฏิบัติตนเอง

ผลสำเร็จเกิดจากการสร้างแรงบันดาลใจ เห็นประโยชน์ เห็นคุณค่า จะทำให้เกิดการเปลี่ยนพฤติกรรม เราจะทำอย่างไรให้เขาเผชิญหน้ากับสถานการณ์จริง สถานการณ์จริง จะมีผลให้ได้คิด ให้เกิดการเปลี่ยนเชิงพฤติกรรม เช่น จะตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ก็ต้องพากันไปศึกษาไปศึกษากลุ่มออมทรัพย์ที่ประสบความสำเร็จมาก่อนเป็นต้น

การเรียนรู้จากโครงการพัฒนาขนาดเล็ก เป็นการเรียนรู้ที่ดี ชาวบ้านในพื้นที่เป็นฐานความรู้ที่สำคัญมาก เราสามารถที่จะถอดบทเรียนออกมาได้อย่างไร ของจริงอยู่ในพื้นที่ เราจะสามารถถอดออกมาใช้ประโยชน์ได้หรือไม่ องค์ความรู้จึงอยู่ที่ชีวิตจริง และความจริงในพื้นที่เป็นสำคัญ

ส่วนที่ 6 ตัวอย่างการดำเนินการถอดองค์ความรู้ชุมชน

ตัวอย่างกรณีศึกษาในที่นี้ นำเสนอเป็นเอกสารชุดความรู้ชุมชน ที่ได้มาจากการทำงานของทีมถอดองค์ความรู้ ซึ่งนำเสนอเป็น 2 ลักษณะ คือการเขียนเอกสารความรู้ในลักษณะเป็นตอนๆ เป็นส่วนๆ หรือเป็นบทๆ และการเขียนเอกสารชุดความรู้ในลักษณะของเรื่องเล่า พรรณาไปเรื่อยๆ ภายใต้กรอบเนื้อหาที่กำหนด มีรายละเอียดพอใช้เป็นแนวทางในการเรียนรู้ได้ดังนี้

1. การเขียนชุดบทเรียนประสบการณ์ลักษณะเป็นตอนๆ

กรณีการจัดการป่าชุมชน ตำบลเขาคอกอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

บทที่ 1 บทนำ

1. บริบทพื้นที่

1.1 ประวัติชุมชน ตำบลเขาคอก

ชุมชนตำบลเขาคอก เดิมชื่อ “เสราะพนมกรอด ” ซึ่งเป็นภาษาไทยเขมรที่แปลว่า “ภูเขาที่เหมือนคอกวัวคอกควาย ” เป็นการเรียกตามลักษณะของพื้นที่ที่มีภูมิประเทศเป็นภูเขารูปร่างสี่เหลี่ยมอยู่ล้อมรอบทุ่งหญ้า มีชาวบ้านกลุ่มนายไล วงศ์ศิริศักดิ์ คนไทยเชื้อสายเขมรผสมจีน อพยพมาจากบ้านระกา ตำบลนาดี อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มแรกเมื่อปี 2492 ซึ่งเป็นบริเวณบ้านเขาคอก หมู่ที่ 1 ในปัจจุบัน เนื่องจากต้องการที่ทำ

กินเป็นของตนเอง ประกอบพื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ว่างเปล่าไม่มีใครเข้ามาจับจองเป็นเจ้าของ เป็นพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก เหมาะแก่การเข้ามาบุกเบิกเป็นที่สวน ที่นา ดินก็เป็นดินดำ ร่วนซุยเหมาะแก่การเพาะปลูก และมีประชาชนกลุ่มต่างๆอพยพเข้ามาเป็นระยะๆ จนกลายเป็นชุมชนใหญ่

ตำบลเขาคอก เดิมสังกัดตำบลบึงกุ อำเภอบระโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ต่อมาเมื่อประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทางราชการจึงได้แยกการปกครองออกมาเป็น ตำบลเขาคอก อำเภอบระโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อปี 2518

1.2 ลักษณะทั่วไปทางกายภาพ

ตำบลเขาคอก มีพื้นที่การปกครองจำนวน 58,812 ไร่ 94.006 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอบระโคนชัยไปทางทิศใต้ประมาณ 19 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากจังหวัดบุรีรัมย์ประมาณ 70 กิโลเมตร มีอาณาเขตการปกครองติดต่อกับอำเภอและตำบลใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ จดตำบลบึงกุ อำเภอบระโคนชัย
ทิศใต้ จดตำบลหนองไผ่งาม อำเภอบ้านกรวด
ทิศตะวันออก จดตำบลหินลาด อำเภอบ้านกรวด
ทิศตะวันตก จดตำบลจรเข้มาก อำเภอบระโคนชัย

1.3 ลักษณะภูมิประเทศ

โดยทั่วไปของตำบลเขาคอก เป็นที่ราบทุ่งนา สลับเนินเขาต่ำ ๆ มีพื้นที่ป่าทั้งสิ้น 5,000 ไร่เศษเป็นพื้นที่ป่าชุมชนกว่า 3,500 ไร่ ประกอบไปด้วย ป่าเขาคอก ป่าละหอก กระสัง ป่าโคกโฌง ป่าโคกกรวด ป่าโคกสวายและป่าโคกสูง ซึ่งพื้นป่าเหล่านี้ล้อมรอบด้วยชุมชนทั้งหมด 15 ชุมชน ประกอบด้วยหมู่บ้านน้อยใหญ่ ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านเขาคอก หมู่ที่ 2 บ้านสี่เหลี่ยม หมู่ที่ 3 บ้านหนองเอียน หมู่ที่ 4 บ้านโคกกลอย หมู่ที่ 5 บ้านโนนสว่าง หมู่ที่ 6 บ้านโคกกระเน้ง หมู่ที่ 7 บ้านหนองตะโก หมู่ที่ 8 บ้านละหอกกระสัง หมู่ที่ 9 บ้านโนนศิลาหมู่ที่ 10 บ้านไพรวัลย์น้อย หมู่ที่ 11 บ้านโคกเศรษฐี หมู่ที่ 12 บ้านหนองมะกอก หมู่ที่ 13 บ้านโนนสวรรค์ หมู่ที่ 14 บ้านใหม่ถาวร หมู่ที่ 15 บ้านเขาคอก

1.4 สภาพทางเศรษฐกิจ

ตำบลเขาคอก มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 9,808 คน ส่วนใหญ่มีอาชีพหลักคือ อาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่มัน ทำสวน รองลงมาคือ อาชีพรับจ้างทั่วไป ทอผ้า จักสานและเลี้ยงสัตว์ มีการอพยพแรงงานทั่วไป โดยไปตามโรงงานอุตสาหกรรมในตัวเมืองใหญ่ๆ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ

1.5 สภาพทางสังคม

วิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณีมีความหลากหลาย ตามกลุ่มชาติพันธุ์ ผสมผสานกันระหว่าง 3 เชื้อชาติ อันได้แก่ กลุ่มไทยลาว กลุ่มไทยเขมร และกลุ่มไทยกวย อย่างไรก็ตาม ประชาชนชาวบ้านใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย กลมกลืนกันทางวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อ และอยู่

ร่วมกันอย่างพี่น้อง มีกลุ่มองค์กรชุมชน และเครือข่ายองค์กรชุมชนที่สำคัญจำนวนมากได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชน จำนวน 15 กลุ่ม กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต 17 แห่ง กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน 15 กองทุน กลุ่มพัฒนาสตรี 15 กลุ่ม กลุ่มเยาวชน 15 กลุ่ม กลุ่มเกษตรผสมผสาน 7 กลุ่ม กลุ่มทอผ้าไหมด้วยสีธรรมชาติ 2 กลุ่ม กลุ่มทอผ้าไหม 13 กลุ่ม

บทที่ 2 สถานการณ์ปัญหา

ก่อนการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (ปี 2505) ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรป่าไม้อย่างมาก ประเทศหนึ่ง แต่ด้วยแนวทางการพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1-8 กว่า 40 ปี ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าทันสมัยโดยเลียนแบบการพัฒนาตามอย่างประเทศตะวันตก ที่ส่งเสริมการลงทุนภาคอุตสาหกรรม เน้นทำการเกษตรเพื่อการส่งออก ส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ต้องอาศัยที่ดินแปลงใหญ่ และใช้เทคโนโลยีทันสมัยในการทำการผลิต แนวทางการพัฒนาประเทศดังกล่าว ส่งผลให้ป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายอย่างหนัก เพื่อเอาที่ดินมาทำอุตสาหกรรมเกษตร มีสถิติการลดลงของผืนป่าที่น่าตกใจดังนี้

ผืนป่าเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งมีเนื้อที่ 3,500 ไร่ ก็ตกอยู่ในสภาพเดียวกันกับผืนป่าทั่วไปของไทย กล่าวคือ แต่เดิมมาป่าเขาคอกมีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพมาก มีพืชพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิด ผู้คนบุกรุกเข้ามาทำมาหากินในแถบนี้น้อยมาก ทางราชการกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ ชื่อ “ป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาคอก” แต่พอมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้มีการขยายพื้นที่เพื่อทำการผลิต ป่าเขาคอกจึงถูกบุกรุกทำลายอย่างหนักซึ่งพอจะแบ่งพัฒนาการสถานการณ์ปัญหาเป็นยุคๆ ได้ดังนี้

ยุคที่

1 ระหว่างปี 2492 -2513

ยุคอพยพบุกเบิกจับจองที่ทำกิน

เป็นยุคที่ป่าไม้ยังอุดมสมบูรณ์ มีน้ำซับตลอดปี มีพืชพันธุ์ไม้ และสัตว์ป่าหลากหลาย ที่ดินและป่าไม้ไม่มีเจ้าของ ถากถางทำกินเท่าไรก็ไม่หมด มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมยากแค้นไร้ญาติ ไม่มีที่ดินทำมาหากิน เดินทางมาพบความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินป่าไม้ในบริเวณนี้ จึงกลับไปชักชวนญาติพี่น้องเพื่อนบ้านอพยพย้ายถิ่นมาตั้งบ้านเรือนจับจองที่ทำกินกันอย่างอิสระเสรี ตามแรงกำลังที่สามารถจะบุกเบิกจับจองเอาได้ ลักษณะมือใครยาวสาวได้สาวเอา มีกลุ่มผู้อพยพเข้ามาเป็นกลุ่มใหญ่หลายกลุ่มด้วยกันคือ กลุ่มคนเขมรและคนช่วยจากจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ กลุ่มคนลาว จากจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด และอุบลราชธานี เป็นต้น กลุ่มผู้อพยพที่มาก่อนเมื่อจับจองและถากถางป่าจนโล่งเตียนเป็นที่ทำมาหากินที่ดีได้

แล้ว ก็จะขายให้กับผู้ที่อพยพมาทีหลัง โดยขายให้กันในราคาถูกลงๆ แล้วตนเองก็ไปบุกเบิกแผ้วถางป่าที่ใหม่ต่อไปเรื่อยๆ นับเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายหมดไปอย่างรวดเร็วประการหนึ่งด้วยเหมือนกัน

ยุคที่ 2 ระหว่างปี 2514-2529

ยุคการให้สัมปทานป่าไม้

เป็นยุคที่ป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ปี 2514 ราชการเป็นตัวแทนภาครัฐให้สัมปทานการแปรรูปไม้กับภาคเอกชน ซึ่งเป็นนายทุนนักธุรกิจค้าไม้ ไม้ใหญ่ในผืนป่าถูกเครื่องจักรตัดโค่นแปรรูป หมดไปอย่างรวดเร็ว เมื่อไม้ใหญ่ถูกตัดโค่นจนหมดป่าแล้ว ปี 2516 ราชการยังเปิดให้มีการสัมปทานถ่านให้กับนายทุนทำถ่านต่อเนื่องอีก ไม้ขนาดกลาง ขนาดเล็กจึงถูกทำลายหมดไปด้วย เหลือเพียงต้นไม้ขนาดเล็กเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2-3 นิ้วเท่านั้น ระยะเวลาเพียง 2 ปีที่มีการให้สัมปทานป่าติดต่อกัน ส่งผลให้ป่าเขาคอกเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ประกอบกับชาวบ้านได้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณนี้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น การบุกเบิกที่ทำกินทำได้ง่ายขึ้น บ้างก็ยึดอาชีพทำไร่ไถนา ล่าสัตว์ เก็บผักหาของป่าขาย แต่ยังมีชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ยึดอาชีพเร่ขายไม้ขายให้พ่อค้าในหมู่บ้านในเมืองเพื่อนำไปซื้อขายกันอีกทอดหนึ่ง ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้หมดไปอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตามปี 2532 มีเหตุการณ์ฝนตกหนัก น้ำป่าพัดพาเอาท่อนซุงจำนวนมากไหลลงมาจากภูเขาทับหมู่บ้านกะทูน จังหวัดนครศรีธรรมราช ความเสียหายจำนวนมาก ประกอบรัฐบาลได้เล็งเห็นว่าป่าไม้ของชาติถูกบุกรุกทำลายหมดไปอย่างรวดเร็ว ถ้าไม่ดำเนินการอย่างใดอย่างประเทศอาจกลายเป็นทะเลทรายได้ รัฐบาลจึงได้ประกาศปิดป่ายกเลิกการทำสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ ป่าเขาคอกก็ได้รับอานิสงฆ์ไปด้วย เจ้าหน้าที่ป่าไม้ออกตรวจจับคนที่ลักลอบตัดไม้ทำลายป่าจับจองที่ทำกินถี่ขึ้น

ในช่วงนี้มีเหตุการณ์การขัดแย้งกันทางความคิดระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย กับฝ่ายรัฐบาล มีการต่อสู้กันด้วยอาวุธ ป่าเขาคอกก็เป็นเขตเคลื่อนไหวกของพรรคคอมมิวนิสต์ และเป็นจุดปะทะกันระหว่างกองกำลังทั้งสองฝ่ายด้วย นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์การสู้รบกันระหว่างเขมร 3 ฝ่ายในประเทศกัมพูชา และมีการข้ามแดนเข้ามาปล้นสะดม และจับคนไทยไปเป็นตัวประกัน เผาที่ทำกรอำเภอบ้านกรวดซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับตำบลเขาคอกปัจจุบัน ทำให้ชาวบ้านตื่นกลัวหยุดทำลายป่าไปได้ระยะหนึ่ง

ยุคที่ 3 ระหว่างปี 2530-2540

ยุคลักลอบตัดไม้ทำลายป่า

เนื่องจากความเป็นอยู่ของชาวบ้านฝืดเคือง ชาวบ้านส่วนหนึ่งยังยึดอาชีพลักลอบเร่ขายไม้ขาย เลี้ยงชีพแม้ว่าจะมีเจ้าหน้าที่ป้องกันรักษาป่าเข้ามาดูแลก็ตาม ชาวบ้านก็

ไม่ได้เกรงกลัว เพราะคุ้นเคยกับเส้นทางทลหหนิเจ้าหน้าทีเป็นอย่งดี เจ้าหน้าทีเองก็มีจำนวนน้อย ไม่ได้เข้ามาดูแลทุกวัน นอกจากนี้ยังมีนายทุนเข้ามาลักลอบตัดไม้ในป่าเขาคอกอยู่เป็นระยะๆ จนกระทั่งมีเหตุการณ์สำคัญที่นำมาซึ่งความตื่นตัว และเกิดการรวมกลุ่มกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้กันมาจนถึงทุกวันนี้คือ

ปี 2540 มีนายทุนนำคนงานจำนวน 20 คนเข้ามาลักลอบตัดไม้ในเขตป่าใกล้ชุมชนละหอกกระสัง โดยใช้รถบรรทุกขนาดใหญ่เข้ามาขน ชาวบ้านในระแวกใกล้เคียงได้รวมตัวกันไปแจ้งความกับป่าไม้จังหวัด โดยมีผู้นำสำคัญ 2 คนคือผู้ใหญ่บุญญมาก ภาลี และนางประมวล เจริญยิ่ง (ขณะนั้นมีตำแหน่งเป็นประธานกลุ่มแม่บ้าน) เป็นผู้นำพากันไปแจ้งความกับป่าไม้จังหวัด แต่เพียงวันทีไปแจ้งความตรงกับวันอาทิตย์ เจ้าหน้าทีป่าไม้ไม่สามารถออกปฏิบัติหน้าทีได้ เนื่องจากเป็นวันหยุด ไม่สามารถเบิกเบี้ยเลี้ยง ค่าน้ำมันรถได้ ผู้นำชาวบ้านทั้ง 2 คนจึงพาชาวบ้านเดินทางต่อไปแจ้งความกับกองกำล่งตำรวจตระเวนชายแดน จังหวัดบุรีรัมย์ให้เข้ามาช่วยเหลือตรวจจับนายทุนที่ลักลอบตัดไม้ ตำรวจตระเวนชายแดนเข้ามาทำการยึดของกลางไว้ได้ และกล่าวกับผู้นำว่า “ป่าไม้เป็นของชาวบ้าน ชาวบ้านสามารถออกกฏกติกา รักษาป่ากันเองได้ เจ้าหน้าทีมีกำล่งน้อยไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง ต้องอาศัยกำล่งของชาวบ้านดูแลร่วมด้วย” ทำให้ผู้นำและชาวบ้านได้ความคิดในการดำเนินการแบบพึ่งตนเอง โดยร่วมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีการออกกฏกติกาตนเอง ห้ามไม่ให้ใครลักลอบตัดไม้ทำลายป่าอีกต่อไป มีการจัดเวรยามเดินตระเวนป่ากันอย่างเข้มแข็งจริงจัง แรกๆชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบเนื่องจากมีอาชีพเรื่อยไม้ เผาถ่านขายไม่พอใจอย่างมาก แต่ด้วยความตั้งใจจริงของผู้นำและกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ทำให้เกิดความเข้าใจ และให้ความร่วมมือกันได้ในที่สุด

ยุคที่ 4 ระหว่างปี 2540 - ปัจจุบัน

ยุคอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชน

การอนุรักษ์ป่าเขาคอกได้เริ่มต้นเมื่อปี 2540 หลังจากทีผืนป่าในตำบลเขาคอกถูกบุกรุกทำลายจนเสื่อมโทรมอย่างหนัก และเมื่อ เหตุการณ์ชาวบ้านรวมตัวกันขับไล่นายทุนลักลอบตัดไม้ผ่านพ้นไปแล้ว ได้เกิดการตื่นตัวทั้งหมู่ของผู้นำและชาวบ้านในท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง นางประมวล เจริญยิ่งในฐานะประธานกลุ่มสตรีชุมชนละหอกกระสังได้เสนอแนวคิดการอนุรักษ์ป่าโดยมีข้อคิดว่ “ป่าไม้เป็นที่พึ่งพิงของทุกคนในชุมชนแทบจะทุกเรื่อง ถ้าพวกเราไม่ช่วยกันดูแลรักษาไว้ใช้ประโยชน์ร่วมกันแล้ว จะคอยให้ใครมาดูแลแทนพวกเรา เพราะถ้าจะคอยให้เจ้าหน้าทีเข้ามาดูแลเพียงฝ่ายเดียวก็คงไม้ได้ เพราะเจ้าหน้าทีต้องดูแลป่าอีก

หลายพื้นที่ พวกเราควรช่วยกันดูแลรักษาป่าเพื่อการใช้ประโยชน์ของพวกเราเอง และเชื่อว่าทุกคนทำได้ เพียงคอยเป็นหูเป็นตาเฝ้าระวังไม่ให้ใครเข้ามาลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าใกล้บ้านเรา และทุกคนก็ต้องเลิกตัดไม้ทำลายป่าโดยเด็ดขาด ถ้าจำเป็นต้องใช้ไม้เพื่อทำฟืนก็ให้เราตัดที่ตายแล้วเท่านั้น ถ้าพวกเราทำได้อีกไม่นานป่าแห่งนี้ก็จะกลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตให้พวกเราได้เห็นอีกครั้ง” ซึ่งมีทั้งผู้ที่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วย แต่ก็มีความร่วมมือกันของชาวบ้านจำนวน 45 คน จัดตั้งเป็น “กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านละหอกกระสัง” ขึ้น โดยมีนางประมวล เจริญยิ่ง เป็นประธาน ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดทำกฎกติกาในการอนุรักษ์ป่าละหอกกระสังห้ามไม่ให้มีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่ากันอีกต่อไป และพร้อมใจกันนำแผ่นป้ายไปติดประกาศไว้จนทั่วป่า จัดเวรยามเดินตระเวนป่า จัดให้มีกิจกรรมปลูกป่าในวันสำคัญ จัดทำแนวกันไฟป้องกันไฟป่าในฤดูแล้ง ความคิดความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้กระจายออกไปยังชุมชนใกล้เคียงอย่างรวดเร็ว

จนกระทั่งปลายปี 2542 ชุมชนในตำบลเขาคอก ได้ทำการแบ่งพื้นที่ในการดูแลรักษาป่า โดยกำหนดให้ชุมชนโคอยู่ใกล้กับพื้นที่ป่าแปลงไหนก็ให้ดูแลพื้นที่ป่าแห่งนั้น และขออนุมัติจัดตั้งเป็นป่าชุมชน จากผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผลสำเร็จ ป่าไม้จังหวัดได้เข้ามาจัดตั้ง และประกาศให้ป่าเขาคอกเป็นป่าชุมชนที่ดูแลโดยชุมชน เพื่อชุมชนใน ต่อมາองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) จัดงบประมาณอุดหนุนเป็นเขตแนวรอบป่า โรงเรียนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เด็กรักและหวงแหนในผืนป่าธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีองค์กรภาคีการพัฒนาให้การสนับสนุนกิจกรรมการฟื้นฟู อนุรักษ์ป่าเขาคอกมาโดยตลอด ได้แก่กองทุนเพื่อสังคม (SIF) สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) นอกจากนี้สถาบันวิชาการในท้องถิ่นยังให้ความสำคัญ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์จัดให้นักศึกษาเข้ามาศึกษาเรียนรู้ในป่าเขาคอกอยู่เป็นระยะๆ ด้วย

ขบวนการฟื้นฟูป่า พื้นที่วิถิชุมชนได้เริ่มต้นแล้ว ผลพวงจากการทำงานอย่างเข้มแข็งของผู้นำในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาคอก ส่งผลให้คุณประมวล เจริญยิ่ง ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทบุคคลสร้างสรรค์ผลงานอนุรักษ์ดีเด่น ครั้งที่ 6 ประจำปี 2547 จากนายอนันต์ ปันยารชุน และทำให้ป่าชุมชนเขาคอกได้รับการดูแลเอาใจใส่ จากชุมชนชาวบ้านโดยมีเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเขาคอกเป็นแกนนำสำคัญ ผ่านปัญหาอุปสรรคมากมาย บัดนี้ป่าเขาคอกค่อยๆฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์กลับมาอีกครั้ง แต่ก็ยังไม่เหมือนในอดีต แต่เชื่อว่าอีกไม่กี่ปีข้างหน้าป่าชุมชนจะต้องฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตแน่นอน อย่างไรก็ตามความเข้มแข็งของเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเขาคอก เป็นที่รู้จักและเป็นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการจัดการป่าชุมชนของสาธารณะชนทั่วไปอย่างกว้างขวางด้วยแล้ว

บทที่ 3 บทบาทภาคีการพัฒนา

ตลอดระยะเวลาของการดำเนินการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาคอกกว่า 8 ปี (ปี 2540-ปัจจุบัน) นอกจากผู้นำชุมชน และชาวบ้านจะรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมดูแลรักษาป่ากันอย่างเข้มแข็ง ภายใต้แกนนำของ “เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเขาคอก” แล้ว หน่วยงานภาคีการพัฒนาหลายองค์กรก็เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนส่งเสริมให้ผู้นำและชาวบ้าน รวมกลุ่มกันดูแลรักษาป่า และทำกิจกรรมพัฒนาหลากหลายรูปแบบ เช่น กลุ่มออกมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มทอผ้า กลุ่มสหกรณ์ร้านค้า เป็นต้น เป็นการสร้างการเรียนรู้และพัฒนาความคิดความเข้าใจการดูแลรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง ซึ่งพอจะสรุปบทบาทภาคีการพัฒนาได้ดังนี้

1. กองทุนเพื่อสังคม (SIF)

ปี 2541 แกนนำเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเขาคอก ได้จัดทำโครงการขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) จำนวน 50,000 เพื่อจัดเวทีสร้างจิตสำนึก และสร้างความเข้าใจในการอนุรักษ์ป่า โดยการเชิญผู้นำชุมชนรอบป่า เจ้าหน้าที่ป้องกันรักษาป่าเข้าร่วมเวที มีคนให้ความสนใจเข้าร่วมเวทีมากถึง 130 คน ในโอกาสนี้ได้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านที่ชุมชนอยู่รอบป่าเป็นคณะกรรมการร่วมด้วย และรณรงค์ประชาสัมพันธ์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่อง

2. องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เขาคอก

ปี 2544 องค์การบริหารส่วนตำบลเขาคอก ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณในการขุดคลองรอบป่าเพื่อเป็นเขตแดนป่าชุมชน ในลักษณะกว้าง 1 เมตร ลึก 1 เมตร รอบป่าใกล้บ้านหนองเอียน และให้การสนับสนุนอาหาร และน้ำดื่ม ในการทำกิจกรรมดูแลรักษาป่าชุมชนเป็นระยะๆ เช่นการทำแนวกันไฟ การปลูกป่า เป็นต้น

3. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)

ปี 2546 เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดบุรีรัมย์ ภายใต้การ

สนับสนุนของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้คัดเลือกให้เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านละหอกกระสัง เป็นชุมชนต้นแบบในการจัดการทรัพยากรป่า พร้อมทั้งสนับสนุนงบประมาณจำนวน 10,000 บาท

นอกจากนี้ในปี 2548 สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนยังได้คัดเลือกเอาตำบลเขาคอก เป็นพื้นที่เป้าหมายในโครงการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่นด้วย โดยมีงบประมาณสนับสนุนให้ชุมชนดำเนินกิจกรรมพัฒนาฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่นจำนวน 3 แสนกว่าบาท มีหมู่บ้านเป้าหมายในโครงการดังกล่าวจำนวน 8 หมู่บ้าน มีกิจกรรมสำคัญคือพัฒนาศักยภาพผู้นำ การสร้างเศรษฐกิจชุมชน การใช้ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การจัดการชุดองค์ความรู้ชุมชน และการพัฒนาเยาวชน มีเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อม รวมทั้งวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นตำบลเขาคอกให้ฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์กลับมา
ขณะนี้กิจกรรมการในโครงการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่นอยู่ในช่วงดำเนินการยังไม่สิ้นสุด

4. สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัย (สกว.)

ปี 2548 สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัยท้องถิ่น (สกว.) ได้ให้การสนับสนุนการทำวิจัยเรื่อง “การศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนป่าละหอก
กระสังข์” มีชุมชนรอบป่าเข้าร่วมจำนวน 5 หมู่บ้าน เป็นการวิจัยท้องถิ่นโดยชุมชนเป็นหลัก
ขณะนี้ยังอยู่ในช่วงการดำเนินการ โครงการยังไม่สิ้นสุด

5. อื่นๆ

ปี 25467 นางประมวล เจริญยิ่ง ประธานกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมบ้านละหอกกระสังข์ ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทบุคคลสร้างสรรค์ผลงาน
อนุรักษ์ดีเด่นครั้งที่ 6 ประจำปี 2547 จากนายอานันท์ ปันยารชุน

นอกจากนี้ยังมีมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ และ โรงเรียนในละแวกใกล้เคียงเข้า
มาใช้ป่าเขาคอกเป็นที่ศึกษาเรียนระบบนิเวศน์ป่าชุมชนอยู่เป็นประจำ

บทที่ 4 รูปธรรมความสำเร็จ

1. เกริ่นนำ

ป่าชุมชนตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ได้รับการดูแล
จากชุมชนรอบป่ามาตั้งแต่ปี 2540 ตลอดระยะเวลากว่า 8 ปีที่ชุมชนรอบป่าเข้ามามีส่วน
ร่วมในกิจกรรมการดูแลรักษาป่า เช่น การเดินลาดตระเวนป่า การทำแนวกันไฟ การปลูกป่า
การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน และจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมพัฒนาชุมชนต่างๆ เช่น กลุ่ม
ออมทรัพย์ กลุ่มทอผ้า เป็นต้น กิจกรรมพัฒนาดังกล่าวเป็นแหล่งเรียนรู้ในการจัดการตนเอง
พึ่งตนเองของชุมชน ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกรักและหวงแหนผืนป่า ทำให้สภาพผืนป่าที่
เคยถูกบุกรุกทำลายจนเสื่อมโทรมค่อยๆฟื้นคืนกลับสู่สภาพความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง

2. รูปธรรมความสำเร็จ

2.1 ความเข้มแข็งเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แนวความคิดของเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ตำบลเขาคอก ได้รับการเผยแพร่ขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ๆ

ปี 2540 ชุมชนแรก คือชุมชนละหอกกระสังข์ ที่ผู้นำชุมชนลุกขึ้นมา
กระตุ้นให้ชาวบ้านดูแลรักษาป่า

ปี 2541 จัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมเขาคอก ภายใต้การสนับสนุนสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม
(SIF) มีผู้นำชุมชนเข้าร่วมทั้งตำบล

ปี 2542 ขออนุมัติผู้ว่าราชการจังหวัดจัดตั้งเป็นป่าชุมชน ดำเนินการดูแลรักษาโดยชุมชนชาวบ้าน และมีการกำหนดกฎกติกาให้ชุมชนอยู่กับป่าอย่างเกื้อกูลกัน

ปี 2548 ขยายแนวความคิดผ่านงานวิจัยชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ออกไปอีก 5 ชุมชน ได้แก่ชุมชนละหอกกระสัง โคนกเศรษฐี โคนกกระมัง และชุมชนเขาคอก หมู่ 1 และหมู่ 15

ปลายปี 2548 ขยายแนวความคิดผ่านโครงการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่น โดยขยายพื้นที่เป้าหมายเพิ่มเติม จากพื้นที่ทำการศึกษาวิจัย 5 ชุมชน ออกไปเป็น 8 ชุมชน เพิ่มขึ้นมา 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนสี่เหลี่ยม หนองเอี่ยน และชุมชนหนองตะโก

แม้ว่ากิจกรรมเครือข่ายอนุรักษ์ฯ จะยังไม่ครอบคลุมชุมชนทุกหมู่บ้านในตำบลเขาคอกก็ตาม แต่กระแสการอนุรักษ์ป่าชุมชนก็ขยายวงออกไปอย่างกว้างขวางครอบคลุมพื้นที่ทั้งอำเภอแล้วก็ได้ จะเห็นได้ว่า ปัจจุบันป่าชุมชนแห่งนี้ ได้รับความสนใจจากภาคส่วนต่าง ๆ มากขึ้น เช่น สถานศึกษาทั้งจากมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ และ โรงเรียนในท้องถิ่นอีกหลายแห่ง หน่วยงานภาคีการพัฒนาเข้ามาส่งเสริมกิจกรรมพัฒนาชุมชน ซึ่งมีทั้งกิจกรรมกลุ่มอาชีพ และกิจกรรมพัฒนาป่าชุมชน นอกจากนี้ประชาชนเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตำบลเขาคอก คุณประมวล เจริญยิ่ง ยังได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประจำปี 2546 อีกด้วย

2.2 ผู้นำ และองค์กรชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเอง

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของตำบลเขาคอกโดยทั่วไปก็ไม่ต่างจากชุมชนชนบทอื่น ๆ กล่าวคือ ชาวบ้านยังมีหนี้สิน ยากจน คนหนุ่มสาวดิ้นรนเข้าเมืองเพื่อหางานทำ ปล่อยให้เด็กกับคนแก่ไว้เฝ้าบ้าน อย่างไรก็ตามภายใต้การส่งเสริมสนับสนุนของหน่วยงานภาคีการพัฒนาภายนอก โดยยึดหลักชุมชนต้องมีความหมายสำคัญในงานพัฒนา เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สนับสนุนให้ชาวบ้านทำวิจัยกันเอง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) สนับสนุนให้ชาวบ้านจัดทำโครงการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น ทำให้ผู้นำชุมชนเรียนรู้การจัดการปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง ไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก ปัญหาของชุมชนด้านต่าง ๆ ถูกหยิบยกขึ้นมาแลกเปลี่ยนหรือกันเอง และกำหนดแนวทางแก้ไขร่วมกัน ชุมชนจึงมีภูมิคุ้มกันปัญหาสังคมด้านอื่น ๆ ได้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาเด็กเยาวชน ปัญหาการว่างงานของคนในชุมชนท้องถิ่น โดยจะเห็นได้จากมีกลุ่มกิจกรรมพัฒนาเกิดขึ้นอย่างหลากหลายกระจายอยู่ทั่วทั้งตำบล เช่นกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มทอผ้า กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสมุนไพร เป็นต้น

2.3 ความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน

ป่าชุมชนจำนวนกว่า 3,500 ไร่อุดมไปด้วยอาหารธรรมชาติตามฤดูกาล เช่นเห็ดป่า นานาชนิด พืชผักป่า สมุนไพร ไช้ผัดแดง ฯลฯ ซึ่งนอกจากจะทำให้ชุมชนรอบผืนป่ามีอาหารธรรมชาติตามฤดูกาลสำหรับรับประทานแล้ว ชาวบ้านรอบผืนป่ายังมีรายได้จากอาหารธรรมชาติตามฤดูกาลอย่างเป็นกอบเป็นกำอีกด้วย จากผลงานวิจัยของชาวบ้านตำบลเขาคอก พบว่า มีการใช้ประโยชน์จากป่าได้แก่ ใช้เป็นแหล่งอาหาร ยาสมุนไพร ไม้เชื้อเพลิง ไม้ใช้สอย ทำเลื่อยไม้ เป็นต้น ป่าชุมชนจึงเปรียบเสมือนหม้อข้าวหม้อแกงของชาวบ้านรอบผืนป่า รวมทั้งเป็นแหล่งเงินทุน สร้างรายได้ให้กับบางครอบครัวด้วย จากข้อมูลการวิจัย คราวเรือน จำนวน 587 คราวเรือนใน 5 ชุมชนรอบป่าละหอกกระสัง พบว่ามีการใช้ประโยชน์จากป่าเชิงเศรษฐกิจมีมูลค่าสูงถึง 2 ล้านบาทต่อปี กล่าวได้ว่าป่าชุมชนเป็นทางเลือก ทางรอดในการแก้ปัญหาความยากจนของชุมชน โดยรอบได้เป็นอย่างดี ยิ่งผืนป่ามีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้นเท่าไร ค่าตอบแทนในการแก้ปัญหาความยากจนของคนตำบลเขาคอกก็ยิ่งเด่นชัดมากขึ้น

นอกจากนี้ยังใช้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ในระบบนิเวศน์สำหรับผู้สนใจ และสถาบันการศึกษาทั้งในระดับประถมและมัธยม เช่น โรงเรียนบ้านเขาคอก บ้านละหอกกระสัง ระดับอุดมศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ เป็นต้น

2.4 หน่วยงานภาคีการพัฒนาให้การสนับสนุนกิจกรรมด้านต่างๆ

จากความตั้งใจจริง และความพยายามแสวงหาความรู้จากภายนอกของผู้นำชุมชนอย่างเข้มแข็ง โดยเฉพาะคุณประมวล เจริญยิ่ง ประธานเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเขาคอก รวมทั้งรูปธรรมความสำเร็จในด้านความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน กล่าวคือมีการรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนหลากหลาย และมีกิจกรรมการดูแลรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นระดับหนึ่ง จึงมีหน่วยงานภาคีการพัฒนาให้ความสนับสนุนงบประมาณ และการอบรมให้ความรู้กับกลุ่มชาวบ้าน เพื่อร่วมกันดำเนินการอยู่ในพื้นที่อย่างต่อเนื่องมีกิจกรรมภาคีการพัฒนาที่ดำเนินการอยู่ในขณะนี้ ได้แก่โครงการวิจัย “การศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนป่าละหอกกระสัง” และโครงการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่นตำบลเขาคอก

2.5 การปรับเปลี่ยนบทบาทและ แนวทางการทำงานของภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.)

จากความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ที่ผู้นำสามารถหาความรู้ และงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมพัฒนาจากภายนอกได้เอง จนมีรูปธรรมความสำเร็จในด้านต่างๆเกิดขึ้นมากมาย โดยไม่รอคอย ร้องขอการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ เป็นการยืนยันความคิด ความเชื่อที่ว่า การแก้ไขปัญหาใดๆของชุมชน ถ้าให้ชาวบ้านเป็นหลัก หน่วยงานเป็นผู้สนับสนุน งานนั้นจะสำเร็จอย่างยั่งยืน กรณีการอนุรักษ์ป่าเขาคอกโดยกลุ่มองค์กรชุมชน ทำให้หน่วยงานภาครัฐระดับท้องถิ่นและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.) หันมาให้ความสนใจศึกษาเรียนรู้กระบวนการ วิธีการทำงานของกลุ่มองค์กรชุมชน และนำไปปรับเปลี่ยน

บทบาทและแนวทางการทำงานภายในหน่วยงานของตนเอง โดยยึดหลักเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง ชาวบ้านเป็นเจ้าของเรื่อง หน่วยงานเป็นพี่เลี้ยงคอยให้การสนับสนุนต่างๆ จะเห็นได้จากคุณประมวล เจริญยิ่ง มีภาระงาน และตำแหน่งที่ทางหน่วยงานตั้งเพิ่มให้อีกหลายตำแหน่ง

3. ปัจจัยเกื้อหนุนทั้งภายในและภายนอก

3.1 ปัจจัยภายใน

1) วิกฤตป่าเขาคอก

จากสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ ใช้กันไม่มีวันหมด แต่เมื่อเวลาผ่านไปเพียง 10-15 ปีเท่านั้นชาวบ้านก็ต้องพบกับวิกฤตป่าเขาคอก คือไม้ใหญ่ถูกตัด โคน ชักลากออกไปยังโรงงานแปรรูปไม้ ไม้เล็กถูกตัดเผาถ่าน ความอุดมสมบูรณ์หายไปอย่างรวดเร็ว บ่อน้ำดินที่เคยมีน้ำให้ดื่มกินกลับแห้งขอด สัตว์น้อยใหญ่บนนาพันธุหนีหายเอาชีวิตรอด ชาวบ้านรอบผืนป่ามาอยู่อาศัยกันตั้งแต่ป่าอุดมสมบูรณ์ จนกระทั่งป่าหมดสภาพไปต่อหน้าต่อตา เท่านั้นยังไม่พอนายทุนยังบุกรุกตัดไม้ทำลายป่ากันอย่างไม่หยุดยั้ง ทำทลายความรู้สึกที่ยอมให้เกิดการบุกรุกทำลายกันต่อไปอีกไม่ได้ จนในที่สุด ปี 2540 ผู้นำชุมชนทนไม่ได้ จึงพาชาวบ้านลุกขึ้นขับไล่ นายทุนลักลอบตัดไม้ในป่าละหอกกระสังข์ และร่วมมือกันดูแลรักษาป่าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

2) กระบวนการเรียนรู้ของผู้นำ

ผู้นำชุมชนโดยเฉาะคุณประมวล เจริญยิ่ง มีความกระตือรือร้นขวนขวายหาความรู้ใหม่ๆเข้ามาพัฒนาชุมชนท้องถิ่น มีการออกไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายนอกชุมชนอย่างสม่ำเสมอ

ปี 2548 ชุมชนรอบผืนป่าตำบลเขาคอก ได้แก่ชุมชนละหอกกระสังข์ เขาคอก โคกเศรษฐี และโคกกระมัง รวม 5 หมู่บ้าน ได้ทำการศึกษาวิจัยขบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป และนำองค์ความรู้ที่ได้เผยแพร่ขยายผลสู่ชุมชนข้างเคียง

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า มีการชื้อประโยชน์จากป่าเชิงเศรษฐกิจ จากครัวเรือน 587 ครัวเรือนใน 5 ชุมชนรอบป่า มีมูลค่ากว่า 2,000,000 บาทต่อปี แต่การบุกรุกทำลายป่า ทำให้พันธุ์พืช และสัตว์ป่าบางชนิดแทบจะสูญพันธุ์ โดยเฉพาะพืชสมุนไพร ซึ่งมีความจำเป็นกับวิถีชีวิตของคนและสัตว์ อย่างไรก็ตามป่าชุมชน ตำบลเขาคอก ก็ยังคงเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของคนในชุมชน และคนละแวกใกล้เคียงกัน รวมทั้งเป็นแหล่งที่สร้างรายได้จากผลผลิตของป่าอีกด้วย

อย่างไรก็ตามความรู้ใหม่ ที่ได้รับมาจากภายนอกได้แปรมาสู่การกำหนดรูปแบบ กฎกติกา และกลไก การจัดการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาคอกชัดเจนขึ้น กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมดังกล่าวยังนำไปสู่การก่อรูปการจิตสำนึกรักและหวงแหนผืนป่าชุมชน ของคนในชุมชนท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

3) การมีส่วนร่วมของชุมชน

ผู้นำชุมชนพยายามสร้างความเข้าใจ และนำพาชาวบ้านให้ร่วมมือกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ โดยการพูดคุยชี้แจงผ่านหอกระจายข่าว เปิดเวทีทำความเข้าใจ สนับสนุนกิจกรรมการรวมกลุ่มพัฒนาชุมชนจัดการตนเองในด้านต่างๆ เช่น เกิดกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มทอผ้า กลุ่มอาชีพเสริมหลากหลาย เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านร่วมมือปฏิบัติตามกฎกติกาของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นอย่างดี เช่น ร่วมกันปลูกป่าในวันสำคัญ ทำแนวกันไฟ เดินลาดตระเวนป่า และอื่นๆ ทำให้ทรัพยากรป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นเรื่อยๆ พืชพันธุ์ไม้ใหญ่น้อยนานาหนาแน่นมากขึ้น สัตว์ป่าคืนกลับสู่ป่าอีกครั้ง รวมทั้งคนในชุมชนเองก็เกิดจิตสำนึกรักหวงแหนผืนป่ารอบชุมชนของตนเองมากขึ้น

4) เป็นพื้นที่อพยพ

ตำบลเขาคอก เป็นตำบลที่แยกตัวออกมาจากตำบลบึงภู อำเภอบระโคนชัย ประชากรส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อพยพมาจากต่างถิ่น ได้แก่ จังหวัดมหาสารคาม อุบลราชธานี ศรีสะเกษ และสุรินทร์ มีวัฒนธรรมหลากหลาย ที่สำคัญมี 3 ชนเผ่า ได้แก่ลาว เขมร และส่วย ได้เข้ามาบุกเบิกจับจองที่ดินทำกินกันอย่างอิสระ ช่วงปี 2516 เป็นช่วงที่มีผู้อพยพเข้ามาแถบนี้มากที่สุด การอพยพย้ายถิ่นแม้จะมากันเป็นกลุ่มตระกูล แต่ก็มีความหลากหลายของชนเผ่า ประกอบกับสภาพพื้นที่ที่เป็นป่าดง ทางคมนาคมไม่สะดวก มีภัยจากโจรผู้ร้ายชุกชุม ทำให้กลุ่มชาวบ้านที่อพยพเข้ามาต้องอยู่แบบรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือ พึ่งพาซึ่งกันและกัน จนกลายเป็นวิถีปฏิบัติของชาวบ้านในแถบนี้ที่มีลักษณะรักสามัคคีกันสูง เชื่อฟังผู้นำ ทำให้แนวความคิด แนวทางการอนุรักษ์ป่าเขาคอกได้รับการตอบสนองไม่ยากจนเกินไป

5) เป็นพื้นที่เคลื่อนไหวต่อสู้ทางอุดมการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ช่วงปี 2516-2522 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ได้ปฏิบัติการต่อสู้ด้วยอาวุธกับทหารรัฐบาล ป่าเขาคอกก็เป็นอีกสมรภูมิจากการต่อสู้ในครั้งนั้นด้วย ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ในแถบนี้จึงถูกกดดันทั้งจากฝ่ายรัฐบาล และฝ่ายพรรคคอมมิวนิสต์ ในขณะเดียวกันตัวเองก็มีความต้องการที่ทำกินอยู่ มีบางส่วนที่ทนต่อแรงกดดันจากสถานการณ์รอบด้านไม่ไหวตัดสินใจพาครอบครัวอพยพกลับบ้านเดิมก็มี ชาวบ้านที่เหลืออยู่ที่อาศัยการรวมกลุ่มช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยไม่แยกพวกแยกเหล่า เหตุการณ์ความรุนแรงดังกล่าว ได้หล่อหลอมให้ชาวบ้านแถบนี้รักสามัคคี และอยู่ร่วมกัน โดยมีผู้นำชุมชนเป็นหลักสำคัญ ซึ่งส่งผลให้ต่อมาถึงการร่วมมือกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าเขาคอกในปัจจุบันด้วย

6) วัฒนธรรมความเชื่อ

ชาวบ้านแถบนี้แม้ว่าจะมีหลายชนเผ่า อพยพมาจากที่ต่างๆ แต่ก็เป็นคน
ภาคอีสาน

เหมือนกัน มีวัฒนธรรมความเชื่อคล้ายๆกัน เช่นมีความเชื่อว่า ถ้ามีคนตายในหมู่บ้าน เมื่อรู้แล้ว
ต้องหยุดงานที่ทำทั้งหมดไว้ก่อน เพื่อไปช่วยงานศพจนแล้วเสร็จ จึงค่อยกลับมาทำใหม่ ใครฝ่า
ฝืนเชื่อว่าผีผู้ตายจะมาเอาชีวิต เป็นต้น วัฒนธรรมความเชื่อของคนอีสานก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่ง ที่
เป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจผู้คนที่มาจากทั่วสารทิศให้อยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน มี
ความเห็นเป็นหนึ่งเดียวกันได้ง่าย ดังนั้นการประกาศกฏกติกาการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของ
กลุ่มผู้นำ จึงได้รับการยอมรับอย่างรวดเร็วกว้างขวาง

3.2 เจือไนปัจจัยภายนอก

1) นโยบายปิดป่า

การประกาศนโยบายปิดป่าเมื่อปี 2532 มีผลทำให้การประกาศกฏกติกา
ของเครือข่าย

อนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมตำบลเขาคอกชอบธรรมมากขึ้น เนื่องจากเป็นกฎหมายสำคัญ มี
บทลงโทษผู้ฝ่าฝืน กระทำผิด และมิเจ้าหน้าที่ป่าไม้ออกตรวจจับภายใต้กฎหมายดังกล่าว
ทำให้ชาวบ้านตื่นกลัวเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ไม่กล้าลักลอบตัดไม้ทำลายป่ากันอีกต่อไป

2) ป่าไม้จังหวัด

เจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัด เป็นผู้ที่มิบทบาทโดยตรงในการดูแลรักษาป่า มี
หน่วยย่อยตั้งอยู่ที่อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์เป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงานของ
เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และประกาศให้ป่าเขาคอกเป็น “ป่าชุมชน”
ดำเนินการดูแลรักษาป่าโดยองค์กรชุมชนมาตั้งแต่ปี 2543 เป็นต้นมา

3) การสนับสนุนภาคีการพัฒนา

ป่าชุมชนเขาคอก ได้รับความสนใจจากหน่วยงานภาคีการพัฒนาจาก
ภายนอก เนื่องจากการดูแลรักษาป่าเริ่มต้นโดยชาวบ้าน และสามารถร่วมกันดำเนินการได้อย่าง
เข้มแข็ง มีรูปธรรมสำเร็จ อย่างยั่งยืนหน่วยงานภาคีพัฒนาจึงให้ความสนใจเข้ามาสนับสนุน
ส่งเสริมและเรียนรู้วิธีการทำงานร่วมกับชาวบ้านเพื่อนำไปเผยแพร่ขยายผลไปยังชุมชนอื่นๆ
ต่อไป หน่วยงานที่มีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมขององค์กรชุมชนได้แก่กองทุน
เพื่อสังคม (SIF) สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัย (สกว.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)
คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (รางวัลลูกโลกสีเขียว) มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ เป็นต้น

บทที่ 5 บทสรุป / ข้อคิดเห็น / ข้อเสนอแนะ

แนวความคิดการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่น เป็นแนวความคิดการพัฒนาที่ต้องใช้ทุนทางสังคมนำการพัฒนา ซึ่งจะตรงกันข้ามกับแนวความคิดพัฒนาที่ใช้เงินทุนนำการพัฒนา การจะผลักดันแนวความคิดฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่นไปสู่การปฏิบัติ ต้องอาศัยผู้นำชุมชนที่มีความเข้าใจ มีศักยภาพ สามารถวิเคราะห์สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ รวมทั้งมีหลักคิดอุดมการณ์การพึ่งตนเองที่เข้มแข็งเพียงพอ เนื่องจากแนวความคิดฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่นเป็นแนวคิดที่สวนกระแสการพัฒนาที่รัฐบาลให้การสนับสนุนส่งเสริมโดยสิ้นเชิง

เดิมสังคมไทยมีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่อบอุ่น เรียบง่าย เอื้ออาทรต่อกัน มีวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม มีการลงแขกดำนาเกี่ยวข้าวเอาแรงกัน โดยไม่ต้องใช้เงินเป็นค่าจ้าง มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ แต่แนวทางการพัฒนาประเทศ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในระยะที่ผ่านมา วางแนวทางการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบประเทศตะวันตก ซึ่งเน้นความเป็นอยู่แบบปัจเจก ใช้เงินทุนนำการพัฒนา ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นการพัฒนาด้านวัตถุมากกว่าด้านจิตใจ สังคมไทยจึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ศีลธรรมประเพณี วัฒนธรรมภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นสิ่งล้ำสมัย ไม่มีคุณค่า จริยธรรม คุณธรรมของสังคมเสื่อมทรุด ทรัพยากรธรรมชาติถูกบุกรุกทำลายแปรเป็นเงิน คนหนุ่มสาวอพยพเข้าเมืองขายแรงงานแลกเงิน ปล่อยให้ท้องไร่ท้องนารกร้างว่างเปล่า ชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นเต็มไปด้วยหนี้สิน และในที่สุดที่ดินก็หลุดไปอยู่ในมือนายทุนเงินกู้ ชุมชนท้องถิ่นตกอยู่ในสภาพที่อ่อนแอหาทางออกไม่เจอ

ท่ามกลางวิกฤตการณ์ของชุมชนท้องถิ่นที่กล่าวมาแล้ว แนวความคิดฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่น จึงเป็นทางเลือก ทางรอดของชุมชนท้องถิ่น โดยมีทุนทางสังคมเป็นพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลง และช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นมีทางเลือกทางรอดได้ แนวทางการทำงานฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่น ต้องเริ่มต้นจากการจัดทำแผนฟื้นฟูชีวิตครอบครัวชุมชน จากพื้นที่น้อยโยงไปสู่พื้นที่ใหญ่ สิ่งที่จะต้องฟื้นฟูเป็นอันดับแรกคือครอบครัว โดยให้มีการจัดทำแผนครอบครัว พัฒนาคือครอบครัวต้นแบบให้เกิดขึ้นในแต่ละชุมชน การเปลี่ยนแปลงความคิดสู่แนวทางปฏิบัติต้องเริ่มจากส่วนน้อยให้ได้ ในครอบครัวก่อนแล้วค่อยขยายไปสู่ข้างนอก จากนั้นจึงยกระดับจัดความสัมพันธ์ไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และขยายไปสู่พื้นที่ใกล้เคียงอื่นๆ การขยายจะมีพื้นที่กว้างขวางเพียงไร การสื่อสารต้องชัดเจน เพื่อให้เข้าใจตรงกัน และเชื่อมโยงขบวนการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่นสู่ภาคีการพัฒนาอื่นๆ มีการโยงเป็นเครือข่ายระดับภาค เกิดขบวนการสร้างฐานที่เข้มแข็งทางด้านฐานเศรษฐกิจไปพร้อมกับการสร้างขบวนการ จากที่ขอทุนจากองค์กรมากก็ค่อยๆลดลง จนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ไม่ต้องไปขอทุนสนับสนุนจากภายนอก ดังนั้นการฟื้นฟูต้องกำหนดจากภายใน เริ่มปรับความเข้าใจจากภายในสู่ภายนอก

เมื่อ ๑๐ กว่าปีที่แล้วเราจะพูดถึงการเกษตรผสมผสานมีคนต่อต้าน แต่ตอนนี้มีคนเห็นด้วยมาก ปัจจุบันคนไม่รู้ตัวคนที่แท้จริง คุณเป็นใคร มาจากไหน และจะไป

ไหน เรามีทางเลือกอื่นของชีวิตบ้างหรือไม่ เราสามารถฟื้นฟูตัวเองได้หรือไม่ เวลาพูดถึงชุมชนท้องถิ่นเรามองที่ไหน ถ้ามีการเล่าประวัติศาสตร์ชุมชน คนจะเริ่มเห็นความสำคัญของตนเอง ทำให้ชาวบ้านปรองดองกัน ไม่มีการทะเลาะกัน แต่การวิเคราะห์ของชาวบ้านก็มีข้อจำกัด ดังนั้นเวลาจะพูดถึงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่น จึงต้องมองให้ทะลุ ต้องฟื้นฟูตัวเอง เราต้องคงตัวเราไว้ เราต้องพอใจในตัวเราเอง ภูมิใจในตนเอง ความภูมิใจในตนเองจะไม่เกิดขึ้นถ้าเราไม่เข้าใจตนเอง ไม่เห็นความสำคัญภายใน แต่ให้ความสำคัญกับภายนอกโดยที่ไม่มองสิ่งดีๆ ที่มีอยู่ในตัวเอง เวลาเราฟื้นฟูเราต้องมองถึงตัวตน และต้องเคารพตัวตนของคนอื่น รวมทั้งรักความเป็นตัวตนของตนเองด้วย สร้างความเท่าเทียมกัน ต้องปรับวิถีคิดใหม่ ให้ภูมิใจในตัวเอง ค้นหาตัวเองให้เจอ มองอดีตว่าเป็นอย่างไร แล้วหยิบขึ้นมาเรียนรู้ ปรับนำมาใช้ในทางที่ถูกต้องในปัจจุบัน

บทสรุปกรณีความสำเร็จของการฟื้นฟูป่าชุมชนเขาคอก พบว่าการทำวิจัยโดยทีมวิจัยชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนล่วงรู้ถึงความเป็นมาของชุมชนในหลายๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมการกิน การแต่งกาย ความเชื่อประเพณี รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ที่แตกต่างกันไปของแต่ละชนเผ่าที่อยู่ภายในแถบนี้ นอกจากนี้ยังได้รู้ถึงหลักการตั้งถิ่นฐานของบรรพบุรุษ รู้ถึงความยากลำบาก และความพยายามในการบุกเบิกตั้งชุมชนใหม่ที่พัฒนามานานเป็นสิบๆปี กว่าที่จะเป็นชุมชนที่มั่นคงให้ลูกหลานได้พึ่งพาอาศัยกันในทุกวันนี้ ได้รู้ถึงพัฒนาการของทรัพยากรป่าไม้รอบชุมชนของตนเอง จากความอุดมสมบูรณ์ที่สุดมาจนถึงยุคที่ป่าถูกทำลายลงอย่างย่อยยับต่อหน้าต่อตา ทำให้ชุมชนตระหนักความสำนึกหนักถึงคุณค่าของที่ทำกินที่บรรพบุรุษหาไว้ให้ เกิดความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษของตนเองอย่างลึกซึ้ง ความรู้สึกเหล่านี้นำไปสู่ความรักความหวงแหน ความภาคภูมิใจในถิ่นฐานบ้านเกิดของชุมชนตนเอง รักและหวงแหนทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่รายรอบชุมชนไปด้วย

อย่างไรก็ตามแนวความคิดการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่นจะประสบผลสำเร็จได้นั้น นอกจากชุมชนจะมีกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แล้ว ชุมชนต้องดำเนินกิจกรรมด้านอื่นๆพร้อมกันด้วย โดยเฉพาะกิจกรรมที่สร้างกระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วมของชุมชน อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นได้ในที่สุด

2. ตัวอย่างการถอดองค์ความรู้ เรียบเรียงและนำเสนอแบบเรื่องเล่า

โครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง

กรณีคนต้นแบบ ตำบลคำแคน อำเภอัญญาจักรี จังหวัดขอนแก่น

ตำบลคำแคน อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

“ยายแหวนตาเสา แก่ไม่มีแดดมีฝน ไม่มีร้อนมีหนาวกับเขาหรือ ” เพื่อนบ้านพูดถึงความขยันขันแข็งของสองตายาย “ข้าวก็เกี่ยวเอง หมดบ้านนี้ไม่มีคนแบบนี้้อีกแล้ว”

เมื่ออย่างกายเข้าไปในสวนยายแหวนตาเสา ทุกคนต้องตื่นตาตื่นใจกับพืชผักไม้ใหญ่น้อยนานาชนิดยืนต้นเบียดกันอยู่อย่างเป็นระเบียบเขียวขจีเต็มแปลง สองตายายปลูกพืชผักนานาชนิด แซมระหว่างแถวไม้ยืนต้นผสมผสานกันอย่างลงตัวบนที่ดิน 22 ไร่ 3 งาน

มีพืชผักสวนครัวทุกชนิด ทั้งพริก ขิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด มะนาว มะเขือเทศ ผักบุ้ง ผักชี ผักกาด ยี่ห่า หอม มีพืชไร่พืชสวนแข่งกันอวดยอดงามเต็มไปหมดมีทั้งไผ่เลี้ยง ข้าวโพด มะพร้าว กล้วย ชะอม ลำไย สะตอ น้อยหน่า มะม่วง มะละกอ ขนุน มีไม้ยืนต้นจำพวกตะกุ่มะค่า ประดู่ สะเดา นอกจากนี้ยังมีโรงเห็ดเล็กๆ อยู่ข้างเถียงนา น้อย มีต้นหอมสำหรับเลี้ยงตัวไหมปลูกแซมอยู่ในดงไม้ มีแม่ไก่ 4 แม่ พาลูกๆ ค่อยๆ เขียวหากินอยู่ในสวนประมาณ 50 ตัว

เดินเลี้ยวเรือลิกเข้าไปจะพบกับสระน้ำขนาด 2 ไร่ เก็บน้ำไว้รดพืชผักได้ตลอดแล้ง สองฝั่งสระเต็มไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด มีแปลงนา แปลงข้าวโพด ในบริเวณที่ราบท้ายทุ่งห่างออกไป

“ตาปลูกเองทุกต้นเลยหรือนะ ” เพื่อนในกลุ่มเปรยขึ้นเบาๆ เมื่อยายเล่าถึงวิธีทำสวนผสมผสาน โดยใช้แรงงานของสองตายายเท่านั้น

“ยายไม่เคยจ้างใคร ทำกันสองเต่า ตั้งแต่เด็กลูกแต่เช้า คนหนึ่งนึ่งข้าว อีกคนหนึ่งก็ออกมาก่อนแล้ว ใ้บาตรแล้วจึงค่อยตามออกมา เย็นย่าชาวบ้านเปิดไฟจึงพากันเข้าบ้าน ” ยายแหวนหัวเราะลงลูกคอพร้อมกับเอามือปิดปากอายพื้นหลอของตัวเอง ชอบใจความขยันอย่างบ้าบิ่นของตัวเอง

“มันซำบายใจ อยู่กับต้นไม้เห็นมันโตขึ้นทุกวัน เราก็มีรายได้ด้วย” แกยยืนยันการกระทำของตัวเองว่าทำด้วยความรัก มีความสุขจึงได้ทำ ไม่ได้มีใครบังคับ ไม่ได้แสวงหาเอาหน้าใคร

แม่แหวน ป็องบุญจันทร์ อายุ 63 ปี พ่อบุญศรี ป็องบุญจันทร์ อายุ 68 ปี ครอบครัวต้นแบบในโครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง ตำบลคำแคน อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น ชาวบ้านเรียกขานสองตายายว่ายายแหวนตาเสา มีลูกด้วยกัน 4 คน ชาย 2 คน หญิง 2 คน ต่างแยกย้ายกันไปมีครอบครัวทำมาหากินต่างถิ่น มีคนหนึ่งเป็นพยาบาลอยู่อำเภอใกล้เคียง ที่เหลือเป็นพ่อค้าขายของชำอยู่ในกรุงเทพฯ ทุกวันนี้อยู่กับหลานทั้งสองตายาย

สองตายายเผชิญชีวิตร่วมกันมาอย่างโชกโชน ยายแหวนเล่าว่า เริ่มต้นชีวิตด้วยการเป็นแม่ค้าขายของชำอยู่ที่บ้านไผ่ ต่อมาไปซื้อที่ทำไร่ปลูกข้าวโพด ถั่วเขียว ถั่วเหลือง แถบจังหวัดกาญจนบุรี แต่ประสบกับการขาดทุนไปไม่รอดจึงหันกลับเข้ากรุงเทพฯ ออกรถปิ๊กอัพพร้อมกับข้าวตามตลาดนัด ฐานะดีขึ้นจึงขยายกิจการซื้อรถเพิ่มอีกคันหนึ่งให้ลูกๆ รับช่วงกิจการ

ปี 25540 เห็นว่าตัวเองอายุมากขึ้นแล้ว มีเงินเก็บจำนวนหนึ่ง จึงตัดสินใจส่งตาเสากลับบ้านเกิดพร้อมกับนำเงินไปซื้อที่ดินแปลงแรก 22 ไร่ 3 งาน แต่ขายแหวนกับลูกๆ ยังค้าขายอยู่ในกรุงเทพฯ ได้เงินก็ส่งกลับมาซื้อที่ดินเพิ่มอีก 2 แปลง 26 ไร่ และ 20 ไร่ สมัยนั้นที่ดินราคาไร่ละ 6,000.- เป็นการเตรียมที่ดินก่อนจะอพยพกลับบ้านเกิด

สองตาขายกลับบ้านเกิดอย่างคนมีความหวัง เห็นเพื่อนบ้านร่ำรวย ก็ทำตามบ้าง ลงทุนทำไร่อ้อยขนาดใหญ่ หวังว่าจะร่ำรวย ซื้รถโตใหญ่ รถหกล้อ เช่าที่ดินเพิ่มกว่า 200 ไร่ แต่ก็ต้องพบกับความผิดหวัง สู้ค่าปุ๋ย ค่าแรง ค่าขน ค่าขึ้น ค่าตัด ค่าผ่อนรถไม่ไหว หากคนงานก็ยาก ลำพังตัวเองก็ทำไม่ไหว ทำไร่อ้อยอยู่ 3 -4 ปี รถหกล้อถูกยึด รถโตต้องขายทิ้ง เป็นหนี้โรงงาน 50,000 บาท ต้องนำเงินที่ลูกๆ ส่งมาให้ไปปลดหนี้ เอาใบ น.ส. 3 ที่จำนองไว้ออกมาคืน ร่างกายก็สู้ไม่ไหว กำลังวังชาก็เสื่อมถอย จึงยกไร่ให้เพื่อนบ้านเช่า ตัวเองหันกลับมาทำสวนเล็กน้อยๆบนที่ดินแปลงใกล้บ้าน

“โธ้ย..เมื่อก่อนใครเห็นก็ว่าทำไม่ได้หรอก มีแต่ป่าหญ้าค้ำ เป็นป่ามีไม้เล็กๆขึ้นเต็มไปหมด” ตาเสาก็ยืนแนวทางการทำเกษตรแบบผสมผสานมาจากวิทยุ ประกอบกับใจรัก การเกษตรอยู่เป็นทุนเดิม จึงเริ่มต้นด้วยการขุดสระเก็บน้ำก่อน ไถกลบหญ้า เอาปุ๋ยขี้วัวขี้ควาย มาใส่ทุกปี ไม่ใช้สารเคมี จนดินฟื้นตัว ปลูกพืชพันธุ์นานาชนิด ได้อย่างที่เห็น

“เหนือยกยแต่ชำบายใจ ไม่ต้องจ้าง ใช้แรงเจ้าของ พืชผักในสวนขายได้ทุกวันๆละ 100-300.- เอาพอดี พอประมาณ ตามกำลังตัวเอง ทำมาได้ 3 ปีแล้ว เห็นไม้โตขึ้น มีรายได้พออยู่พอกิน ก็ทำเพิ่มไปเรื่อยๆ ไครมาชวนไปไหนก็ไม่ไปแล้ว จะทำอย่างนี้จนกว่าจะทำไม่ไหวแน่แหละ” ยายเสาท้วเราะอย่างอารมณ์ดี ยืนยันความตั้งใจของตัวเอง

“ทุกวันนี้ไม่ต้องซื้อกับข้าวกิน จะซื้อบ้างก็จำพวกที่ทำไม่ได้ ซื้อเนื้อหมู น้ำตาล น้ำปลา อยากรินปลาที่เอาปลาในบ่อมากิน อยากรินไก่ กินผักก็มีหมดทุกอย่าง”

ยายแหวนเล่าว่า ตอนเย็นจะมีชาวบ้านมาซื้อของในสวนแกทุกวัน ทำให้มีรายได้ หมุนเวียนอยู่ตลอดเวลา ถ้าเป็นพืชไร่จำนวนมากก็เหมาสวนครั้งละ 6,000-7000.- ทำให้มีรายได้เป็นรายวัน รายฤดู และรายปี หมุนเวียนต่อเนื่อง

สองตาขายอยากแนะนำให้ทุกคนทำตาม แต่จะทำได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับหลายอย่าง

1. **ต้องใจรัก**ในการทำการเกษตร ไม่ใจออกไปทางอื่น ทำให้มันดีขึ้นไปเรื่อยๆ
2. **ต้องมีความขยันอดทน** ออกแต่เช้า “ตื่นดีก็ลุกเช้า” คนหนึ่งนั่งข้าว อีกคนหนึ่งก็ออกมาก่อน ใส่บาตรแล้วจึงค่อยตามออกมา
3. **ต้องหาความรู้ใหม่ๆ** จากการอ่าน การฟัง ไปดูตัวอย่างจากคนที่สำเร็จ เอากลับมาทดลองทำ ลองผิดลองถูกไปเรื่อยๆ
4. **หวังให้พออยู่พอกิน** ไม่เป็นหนี้ ทำตามกำลังตัวเอง ไม่คิดแข่งกับใคร คนปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างเดียวไปไม่รอด รวยเงินไม่เอาแล้ว อยากรวยความสุข ได้เห็นกันอยู่สองตาขายอย่างนี้ เจ็บป่วยก็เห็นกัน ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่ใช่ของเรา สู้อยู่กับดิน ไม้ของตัวเองไม่ได้

5. **มีความตั้งใจมุ่งมั่น** ต้องทำให้ได้ จะทำให้คนในหมู่บ้านมาซื้อของตัวเองให้ได้ ค่อยเป็นค่อยไป ไม่ต้องกั๊กนี้กั๊กสิน พยายามไปเรื่อยๆ

“ปลูกพืชแบบเดียว มันเอาออกยาก ของขายแหวน ตาเสา เขามีหลายอย่าง ซ้อย ออกเฮ็ดจั้งซี่” เพื่อนบ้านที่แวะเวียนมาเยี่ยมยามสองตายเป็นต่างออกปากเป็นเสียงเดียวกัน ปลูกแบบผสมผสานเป็นทางเลือกทางรอดได้จริง

ยายแหวนมีโครงการจะซื้อหมูมาเลี้ยงกินเศษพืชผัก ออกทำขนมจีนวันละ 20 กิโล พอขายให้ได้เงินตามแรงกำลังตัวเอง อยากให้ลูกกลับมาสืบทอด มาเปิดร้านค้าในบ้าน มาทำไร่สวนผสมสืบต่อไป

วันนี้สองตายายมีความสุขอยู่กับไร่สวนผสมของตนเอง ได้ทำบุญตักบาตร เป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทรให้ลูกหลาน เป็นผู้เฒ่าผู้โง่ของชุมชน เป็นเกษตรใหญ่ในสายตา และน้ำเสียงเยาะเย้ยของเพื่อนบ้าน เป็นครอบครัวค้นแบบวิถีแบบพอเพียงของโครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง และเป็นทางเลือกทางรอดที่เป็นรูปธรรมสำหรับชาวบ้านชาวไร่รายย่อยที่สนใจ

คำเพียง ร่องล้ามูล

28 พฤษภาคม 2552

3. ตัวอย่างการถอดองค์ความรู้ เรียบเรียงและนำเสนอแบบเรื่องเล่า

การถอดบทเรียนและสังเคราะห์ความรู้จากการดำเนินงานโครงการสร้างระบบสวัสดิการท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

กรณีศึกษา ; กลุ่มแม่บ้านเย็บผ้าตำบลสูงเนิน อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

จากวิกฤตเป็นโอกาส

เย็นย่าโพล้เพล้ ดวงตะวันทิ้งแสงอ้อยอิงบอกลาขอบฟ้าซีกตะวันตก ลมเย็นจากไถ่ฝนที่ฝั่งขาดเม็ดไป พัดโชยอ่อนๆ ช่วยให้จิตใจอ่อนล้าจากการกรำงานมาทั้งวันชุ่มชื้นขึ้นมาได้บ้าง

ตรงแคว้นไม้หน้าเฟิงพักทรงหมาแหงน คราคร้าไปด้วยผู้คน แลดูคึกคักกว่าทุกวัน นางถนอม ทวีรัมย์ ประธานกลุ่มแม่บ้านตำบลสูงเนิน หันริ้นขวางเรียกคนโน้นคนนี้ให้เข้ามาร่วมพูดคุยกับคนแปลกหน้าที่เดินทางมาขอแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานของกลุ่ม นางใช้

เพียงพักทรงหมาแหงนเป็นทั้งที่พักหลับนอน เป็นที่ทำการกลุ่มแม่บ้านซึ่งนางเป็นประธาน รวมทั้งเป็นสถานที่เย็บผ้าของกลุ่มแม่บ้านด้วย มีจักรเย็บผ้าตั้งเรียงรายรวมกันกว่า 20 ตัว

นางถนอมเล่าให้ฟังว่ากลุ่มแม่บ้านเย็บผ้าตำบลสูงเนิน ตั้งอยู่หมู่ที่ 9 ตำบลสูงเนิน อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ห่างจากตัวจังหวัดบุรีรัมย์ประมาณ 80 กิโลเมตร มีนางรับหน้าที่เป็นประธานกลุ่ม นางประมุข แก้วรัมย์เป็นรองประธาน มีตัวแทนของกลุ่มสมาชิก 6 หมู่บ้านในตำบลเดียวกัน บ้านละ 2 คน มาร่วมเป็นคณะกรรมการกลุ่ม โดยมีพระสงฆ์เป็นที่ปรึกษา

ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 130 คน กระจายอยู่ในเขตตำบลสูงเนิน 6 หมู่บ้าน คือหมู่ที่ 10, 2, 1, 8, 14 และหมู่ที่ 9 มีกองทุนหมุนเวียนประมาณ 247,000 บาท ซึ่งประกอบด้วย ดอกเบี้ย 77,000 บาท และเงินที่สมาชิกกู้ยืมจำนวน 170,000 บาท

“ป่าดงงานเมื่อปี 40 โรงงานเย็บผ้าโหลที่บุรีรัมย์เขาปิด ลอยแพคนงานหมดเลย ป้าไปสมัครงานที่กรมแรงงานเขาก็ไม่รับ บอกว่าป่าแก่แล้วไม่เอา ตาก็ไม่ค่อยจะดี” นางถนอมบอกเล่าถึงสาเหตุที่ต้องตกงาน และความยากลำบากของตนเองในช่วงนั้น น้ำเสียงเนิบนาบ เหมือนน้อยใจในโชคชะตาตัวเอง

ตามที่ทราบกันดีแล้วว่าปี 2540 ประเทศไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ รัฐบาลประกาศให้ค่าเงินบาทลอยตัว ส่งผลกระทบถึงบรรดาโรงงานอุตสาหกรรม บริษัทห้างร้านน้อยใหญ่ต้องปิดกิจการลงเนื่องจากประสบปัญหาขาดทุนอย่างหนัก พนักงานเอกชน คนงานโรงงานถูกลอยแพ ตกงานกันเป็นจำนวนมาก

นางถนอม ทวีรัมย์ ก็เป็นชาวบ้านอีกคนหนึ่ง ที่ไปเป็นคนงานในโรงงานเย็บผ้าโหลแห่งหนึ่งในจังหวัดบุรีรัมย์ และได้รับผลกระทบตกงาน ไม่มีรายได้ เนื่องจากโรงงานต้องปิดกิจการด้วยเช่นกัน

“ไปหาประชาสงเคราะห์จังหวัด ได้รับคำแนะนำให้ป้าทำโครงการฝึกออาชีพ เพื่อบรรเทาความยากจนของสตรีผู้ด้อยโอกาส ป้าเลยขอให้มาลงที่บ้านป้า” นางถนอมเล่าให้ฟังถึงการเริ่มต้นดำเนินกิจกรรมกลุ่มแม่บ้านเย็บผ้าตำบลสูงเนิน

ท่ามกลางวิกฤตเศรษฐกิจในขณะนั้น รัฐบาลประกาศมาตรการแก้ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจออกมาหลายประการ หน่วยงานภาครัฐเร่งจัดทำโครงการช่วยเหลือคนตกงาน ผู้ด้อยโอกาสหลายต่อหลายโครงการ ซึ่งนางถนอม ได้ไปปรึกษาหารือเพื่อขอรับการช่วยเหลือจากประชาสงเคราะห์จังหวัดบุรีรัมย์และเนื่องจากนางถนอม เป็นผู้ที่มีความรู้ในด้านการเย็บเสื้อผ้ามาก่อน จึงได้รับคำแนะนำให้รวมกลุ่มแม่บ้านที่เป็นคนด้อยโอกาส ตกงานในชุมชนจำนวน 25 คน เพื่อเปิดอบรมการตัดเย็บเสื้อผ้า ตามโครงการฝึกออาชีพเพื่อบรรเทาความยากจนของสตรีผู้ด้อยโอกาส โดยมีค่าอาหารวันละ 50 บาทให้ทุกคน และมีค่าอุปกรณ์การเรียนอีกต่างหาก

“ป่ากลับมารวมผู้หญิงที่ตกงาน ไม่มีงานทำ และสนใจเรียนเย็บผ้าได้ 25 คน จากบ้านพวง และบ้านประคู้ ตอนนั้นต้องวิ่งหาจักรเย็บผ้าเก่าๆ ทั่วหมู่บ้านเลย เอามาซ่อมโดย เรี่ยรายค่าซ่อมจักรจากสมาชิก จนกระทั่งได้จักรมาเรียนกันในตอนเดือนเมษายน ปี 2542”

หลักสูตรการเรียนการสอนเย็บผ้าต้องใช้เวลาประมาณ 3 เดือน นอกจากนี้ทางราชการยังได้เปิดโอกาสให้สมาชิกกลุ่มไปศึกษาดูงานกลุ่มเย็บผ้าที่อื่นด้วย ทำให้สมาชิกมั่นใจมากขึ้น จึงได้ตัดสินใจลงทุนซื้อจักรมาทำกันอย่างจริงจัง

วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นหลายคนพ่ายแพ้ หาทงออกด้วยการฆ่าตัวตาย หลายคนชีวิตต้องระหกระเหิน หลีกหนีไปอยู่ในซอกหลืบของสังคม แต่ยังมีผู้หญิงตัวเล็กๆ ที่ไม่ยอมแพ้ต่อโชคชะตา แปรวิกฤตชีวิตให้เป็นโอกาส จากคนตกงาน ที่ได้ชื่อว่าเป็นคนด้อยโอกาส วันนี้ นางกลายเป็นตัวอย่าง ต้นแบบของคนสู้ชีวิต เป็นเสาหลักให้กลุ่มผู้หญิงด้อยโอกาสในชุมชน ห่างไกลแสงสีในเมืองได้อย่างน่าชื่นชม ควรแก่การศึกษาเรียนรู้เป็นอย่างยิ่ง

การจัดสวัสดิการของคนด้อยโอกาสเพื่อคนด้อยโอกาส

หลังจากเสร็จสิ้นการอบรมแล้วประชาสงเคราะห์จังหวัดได้ให้การสนับสนุน เงินช่วยเหลือสตรีด้อยโอกาสในชุมชนจำนวน 30 คน คนละ 1,900 บาท กลุ่มแม่บ้านที่ได้รับ การช่วยเหลือได้นำเงินดังกล่าวไปรวมกลุ่มกันเพื่อใช้เป็นต้นทุน สำหรับดำเนินกิจการเย็บผ้า ห่มนวมและตัดชุดนักเรียน โดยมีคำสั่งซื้อมาจากหน่วยงานราชการในจังหวัด เช่น กาชาด จังหวัด สสว.เขต และ พมจ. เป็นต้น กลุ่มเคยมีประสบการณ์ในการรับคำสั่งซื้อจากหน่วย ราชการและมีรายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์สูงถึง 1,600,000 บาท

“ป่าเห็นว่าการเย็บผ้านี้ เราทำแล้วเราได้เงินแน่นอน ถ้าไปทำอย่างอื่นมันบูด เน่า แต่เสื้อผ้าไม่บูดเก็บไว้ได้” ป่าถนอมยืนยันงานอาชีพเสริมที่ทำให้กลุ่มแม่บ้านมีรายได้จน เจือครอบครัวได้บ้าง

ต่อมาปี 2547 ประชาสงเคราะห์จังหวัดในขณะนั้น ได้พิจารณาเห็นการจัดการ ของกลุ่มที่สามารถนำเงินสวัสดิการช่วยเหลือคนยากลำบากที่ได้รับ มาบริหารจัดการในรูปของ กองทุนสวัสดิการชุมชนได้อย่างยั่งยืน ก้าวหน้า จึงได้สนับสนุนงบประมาณช่วยเหลือกลุ่ม แม่บ้านเย็บผ้าตำบลสูงเนินเพิ่มเติมมาอีก เป็นการเพิ่มสมาชิกให้กับกลุ่มอีกจำนวน 100 คนๆ ละ 1,000 บาท กลุ่มสตรีที่ได้รับเงินสงเคราะห์ช่วยเหลือไปลงทุนดำเนินกิจการร่วมกับกลุ่ม ทำให้เงินทุนและจำนวนสมาชิกของกลุ่มเพิ่มมากขึ้น

“การจ่ายเงินสงเคราะห์รายบุคคล แทนที่เราจะจ่ายเป็นรายๆ แล้วหมดไปเลย เราผลักดัน สร้างเงื่อนไขให้ผู้ที่ได้รับเงินช่วยเหลือรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันเอง มันจึงจะเป็น การจัดสวัสดิการช่วยเหลือกันระยะยาว คนที่ได้รับเงินช่วยเหลือในภายหลังก็ให้เข้าไปรวมกับ

กลุ่มป่าถนอม ทำให้กลุ่มขยายเพิ่มมากขึ้นอีก ” คุณวัลภา นิยมตรง เจ้าหน้าที่พัฒนาสังคมฯ จังหวัดบุรีรัมย์ที่ตามเข้ามาอำนวยความสะดวกให้คณะเราอธิบายเพิ่มเติม และเล่าต่อว่าการจัดการตัวเองของกลุ่มแม่บ้านตำบลสูงเนิน เป็นตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงการสงเคราะห์คนยากลำบากจากการให้แบบเดิมคือเป็นรายบุคคลเป็นการให้เป็นกลุ่มให้เกิดการช่วยเหลือกันเป็นกลุ่ม ทางพมจ.บุรีรัมย์ได้อาวัชจัดการจัดสวัสดิการของตำบลสูงเนินซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการจัดสวัสดิการท้องถิ่นของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ไปขยายผลจนเกิดการจัดสวัสดิการของท้องถิ่นใน 4 ตำบล คือ ตำบลประสาธน์ ตำบลกะลันตา ตำบลโนนทอง ตำบลสูงเนิน ภายใต้ชื่อกองทุนสวัสดิการผู้ด้อยโอกาส

ทำให้เรามองเห็นหลักคิด วิธีการจัดสวัสดิการสังคม ที่ดำเนินการโดยชุมชน เพื่อคนในชุมชนกันเองได้ชัดเจนมากขึ้น เห็นถึงวิธีการช่วยเหลือกันเองของคนด้อยโอกาสเพื่อคนด้อยโอกาส เห็นจิตใจเอื้ออาทร ไม่ทอดทิ้งกันของในชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม เห็นถึงบทบาทของหน่วยงานภาครัฐที่ใช้แนวทางการจัดสวัสดิการโดยคนในชุมชนมีส่วนร่วม เป็นกลยุทธในการทำงาน แทนการสงเคราะห์ช่วยเหลืออย่างเดียวจนประสบความสำเร็จ

รอบๆเพิงพักของนางถนอม เต็มไปด้วยกองผ้าที่เย็บสำเร็จรูปแล้ว และกองผ้าที่ยังไม่ได้แปรรูปกองเกาะเต็มไปหมด มีจักรมอเตอร์ใหม่ๆ เรียงรายอย่างเป็นระเบียบจำนวน 20 หลัง ทราบจากการบอกเล่าของแกนนำกลุ่มว่า องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) สูงเนินให้การสนับสนุนงบประมาณ ภายใต้โครงการกระตุ้นเศรษฐกิจตำบลละ 1 ล้านบาท โดยดำเนินการจัดซื้อจักรเย็บผ้าจำนวน 20 หลังให้ พร้อมทั้งสนับสนุนให้มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มแม่บ้าน เป็นสินค้า OTOP ประจำตำบลด้วย

กิจการกลุ่มแม่บ้านเย็บผ้าตำบลสูงเนินมีพัฒนาการต่อเนื่องเรื่อยมา อย่างน่าชื่นชม ภายใต้การให้คำแนะนำต่างๆ ของ พมจ.จังหวัดบุรีรัมย์

“กลุ่มเราไม่ได้อาศัยแค่เงินสงเคราะห์ช่วยเหลือคนด้อยโอกาสมาลงทุนดำเนินกิจการเย็บผ้าเท่านั้น มีการไปกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านมาลงทุนเพิ่มด้วย เนื่องจากเงินทุนของกลุ่มมีไม่เพียงพอ ถ้าช่วงไหนกลุ่มมีเงินเหลือยังไม่ได้ลงทุนอะไร กลุ่มก็จะเปิดให้สมาชิกกู้ยืม โดยเก็บดอกเบี้ยร้อยละ 2 บาทต่อเดือน รวมทั้งเปิดให้สมาชิกฝากออมกับกลุ่มด้วย ” แกนนำกลุ่มที่นั่งร่วมวงสนทนาอยู่ด้วย อธิบายสอดคล้องกันมาเพื่อให้ผู้มาเยี่ยมชมได้ยินได้ข้อมูลชัดเจนขึ้น

จากคนด้อยโอกาส ไม่มีงานทำ เป็นผู้หญิงตัวเล็กๆ การศึกษาต่ำ กระจัดกระจาย ไร้พลัง ชอนตัวอยู่ตามชอกหลืบของชุมชนท้องถิ่น แต่เมื่อเธอมารวมตัวกันได้ มันทำ

ให้กลุ่มแม่บ้านตำบลสูงเนินก็มีพลังมากพอจะพลิกฟื้นวิกฤตของชีวิต จนกลายเป็นกลุ่มตัวอย่างต้นแบบ ที่ผู้คนในวงการพัฒนาชุมชนของจังหวัดต้องกล่าวขวัญถึงเป็นระยะๆ

เส้นทางสู่ความสำเร็จ กว่าจะมาถึงวันนี้

ประสบการณ์การทำงานของกลุ่มแม่บ้านทอผ้าตำบลสูงเนิน มีขั้นตอนกระบวนการดำเนินการร่วมกันที่น่าสนใจ กล่าวคือ มีประธานคือนางถนอมที่มีบทบาทสำคัญ มีพี่เลี้ยงที่เป็นส่วนราชการ มีผู้นำชุมชนทั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านและอบต.ให้การสนับสนุน ซึ่งพอสรุปให้เห็นถึงขั้นตอนกระบวนการได้ดังนี้

1. นางถนอม ทวีรัมย์ ซึ่งเป็นชาวบ้านที่มีความรู้การเย็บผ้ามากจากการเป็นคณงานโรงงานเย็บผ้ามาก่อน ได้ไปขอรับการสนับสนุนการฝึกอาชีพจากประชาสังเคราะห์จังหวัด โดยร่วมกลุ่มแม่บ้านด้อยโอกาสจำนวน 25 คน ดำเนินการเปิดการอบรมการตัดเย็บเสื้อผ้า

2. ประชาสังเคราะห์จังหวัด (พมจ.ในปัจจุบัน) จัดสรรเงินสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาส ให้สมาชิกกลุ่มครั้งแรกจำนวน 30 คน ๆ 1,900 บาท นางถนอม ทวีรัมย์ ได้รวมกลุ่มสตรีที่ได้รับเงินสงเคราะห์ช่วยเหลือดังกล่าว จัดตั้งเป็นกลุ่มสตรีตัดเย็บผ้าตำบลสูงเนินขึ้น ในปี 2542 โดยนำเงินสงเคราะห์ช่วยเหลือมารวมกันดำเนินกิจการตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นการหารายได้เสริมให้กับกลุ่มแม่บ้านได้อย่างยั่งยืน

3. ต่อมาปี 2547 ประชาสังเคราะห์จังหวัด ซึ่งเล็งเห็นพัฒนาการของกลุ่มสตรีเย็บผ้าตำบลสูงเนิน ที่มีความก้าวหน้ามั่นคงมาโดยลำดับจึงได้จัดสรรงบประมาณสงเคราะห์ช่วยเหลือคนยากลำบาก เพื่อให้กลุ่มมีสมาชิกเพิ่มขึ้นอีกจำนวน 100 คน ๆ ละ 1,000 บาท

4. กลุ่มแม่บ้านตัดเย็บผ้าตำบลสูงเนิน นอกจากจะใช้เงินสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสรวมกันเป็นเงินทุนสำหรับดำเนินกิจการตัดเย็บเสื้อผ้าแล้ว ยังใช้เงินดังกล่าวเป็นเงินทุนหมุนเวียนกู้ยืมสำหรับสมาชิก และผู้ที่เดือดร้อนในชุมชนได้ด้วย โดยเปิดให้มีการกู้ยืมและคิดดอกเบี้ยร้อยละ 2 บาทต่อเดือน

5. นางถนอม ทวีรัมย์ และแกนนำกลุ่มอีกประมาณ 10-15 คน จะเป็นแกนนำสำคัญของกลุ่ม ในการกำหนดแผนการผลิต หารตลาด รับคำสั่งการผลิต และหาเงินลงทุนเพิ่มเติม รวมทั้งแสวงหาความรู้เพื่อนำมาออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆเพิ่มขึ้นด้วย การบริหารจัดการกลุ่มจึงดำเนินการได้ต่อเนื่องมาตามลำดับ

6. สมาชิกกลุ่มมีรายได้เสริม จากผลกำไรที่มาจากการขายผ้าร่วมกัน โดยเฉลี่ยคนละประมาณ 500 บาทต่อเดือน

7. ผลกำไรบางส่วนนำไปสนับสนุนงานบุญ งานส่วนรวมในชุมชน เช่นตั้งโรงทานในงานบุญ สนับสนุนกิจกรรมกีฬาของเยาวชน สมทบการสร้างศาลา เป็นต้น นอกจากนี้ยัง

จัดให้เป็นสวัสดิการสำหรับสมาชิก เมื่อมีความจำเป็นเร่งด่วนการกู้ยืมระยะสั้น จะไม่คิดดอกเบี้ย

8. พมจ.บุรีรัมย์(ประชาสงเคราะห์ในอดีต) มีบทบาทสำคัญในการให้คำปรึกษาคอยช่วยเหลือประสานงาน ผลักดันให้แนวคิดการช่วยเหลือกันในชุมชนดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้ง หน่วยงานในระดับตำบลทั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน/อบต. และระดับจังหวัด ต่างให้การสนับสนุนส่งเสริมกลุ่มสตรีเย็บผ้าตำบลสูงเนินเป็นอย่างดี ทำให้สมาชิกกลุ่มมีรายได้ และมีกำลังใจดำเนินกิจการกันมาได้อย่างต่อเนื่อง

ตลอดระยะเวลาเกือบสิบปีที่ กลุ่มสตรีตำบลสูงเนินยืนหยัดดำเนินกิจการอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง จึงเป็นอีกรูปธรรมความสำเร็จหนึ่ง ที่ยืนยันแนวความคิด แนวทางการทำงานพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น ชุมชนชาวบ้านต้องเป็นแกนหลักสำคัญในการดำเนินการ และมีหน่วยงานภายนอกคอยเป็นที่เลี้ยงให้การสนับสนุนอยู่ห่างๆ กระบวนการดำเนินงานเช่นนี้เท่านั้นชุมชนท้องถิ่นจึงจะเข้มแข็งจัดการตนเองได้

ความสำเร็จของการจัดสวัสดิการโดยชุมชน

ความสำเร็จ ภายใต้การจัดสวัสดิการสังคมแบบรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองของกลุ่มสตรีเย็บผ้าตำบลสูงเนินนั้น พอสรุปได้ดังนี้

1. มีผู้ด้อยโอกาส คนยากลำบากจำนวน 130 คน มีรายได้เสริมต่อเนื่องยั่งยืน เนื่องจากผู้ด้อยโอกาสนำเงินสงเคราะห์ช่วยเหลือ จาก พมจ. มารวมกลุ่มเป็นทุนเริ่มต้นในการทำกิจกรรมพัฒนาอาชีพเย็บผ้า โดยเงินทุนยังคงอยู่ และนำกำไรที่ได้ไปแบ่งปันให้สมาชิก เป็นประจำ และต่อเนื่อง

2. มีเงินทุนเพิ่มมากขึ้น เริ่มจากต้นทุนจำนวน 130,000 บาท สามารถบริหารจัดการให้มีผลกำไรเพิ่มมากขึ้น ปัจจุบันมีเงินทุนหมุนเวียนสูงมากถึง 247,000 บาท

3. เกิดแกนนำสำคัญประมาณ 10-15 คน แกนนำดังกล่าวมีหลักคิดในการช่วยเหลือตัวเอง ช่วยเหลือกันเองอย่างมีศักดิ์ศรี มีความมุ่งมั่นพยายามที่จะสร้างรายได้ให้กับสมาชิกกลุ่ม เพื่อพึ่งพากันเองให้ได้มากที่สุด

4. เกิดตัวอย่างการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเอง จากเงินกองทุนสวัสดิการท้องถิ่น โดยคนยากลำบาก เพื่อคนยากลำบากกันเองได้อย่างยั่งยืน

5. เกิดการหนุนเสริมเพื่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน โดยภาคีความร่วมมือระดับท้องถิ่น ทั้งจากพมจ.บุรีรัมย์ สสว.เขต 5 กาชาดจังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอื่นๆ

บนรูปธรรมความสำเร็จที่เกิดขึ้น เราคนภายนอกได้มีโอกาสมาแลกเปลี่ยน เรียนรู้ เพียงเวลาสั้นๆ แต่มันก็ทำให้เรามีความหวัง มีกำลังใจ รวมทั้งได้แนวทางการส่งเสริมสนับสนุน พัฒนาระบบสวัสดิการชุมชนให้เข้มแข็งต่อเนื่องต่อไป

ทุนทางสังคม เงินใจปัจจัยแห่งความสำเร็จ

ทุนความรักความเอื้ออาทร

ประธานกลุ่ม คือนางถนอม ทวีรัมย์ เป็นคนที่มีจิตใจเอื้ออาทร มีจิตใจอยากช่วยผู้อื่น กล่าวคืออยากเห็นคนในชุมชนมีงานทำในชุมชน เพื่อจะได้อยู่ร่วมกับครอบครัวอย่างอบอุ่น เป็นความคิดที่ออกมาจากจิตใจส่วนลึก ที่ตนเองผ่านความยากลำบากในชีวิตมาก่อน ทำให้มีความมุ่งมั่นห้วยคืบฝืนฝ่าอุปสรรคนานามาโดยตลอด ทำให้กลุ่มเติบโตอย่างต่อเนื่อง

“แต่ละวัน ที่มาเย็บผ้าอยู่ตรงนี้ เราคุยกันทุกเรื่องทั้งเรื่องหนัง เรื่องครอบครัว ใครมีปัญหา ก็มาปรับทุกข์กัน มันได้ช่องทางแก้ปัญหา ได้กำลังใจ เราก็สู้กันต่อไป”

ความจริงชีวิตป่าถนอม มีปัญหาแยะกว่าใครๆ ลูกได้กันแล้วเลิกกัน เอาหลานมาทิ้งให้ป่าเลี้ยง ป่าจึงเป็นตัวอย่างของคนสู้ชีวิต เป็นคนคอยปลอบใจให้กับสมาชิกคนอื่น

“ป่าอยากให้สมาชิกมีงานทำทุกคน อยากให้เขาได้อยู่กับลูก อยู่กับครอบครัว ป่าเคยทิ้งลูกไปทำงานจังหวัดระยอง มันไม่มีความสุขคิดถึงลูกมาก ” ป่าถนอมเล่าประสบการณ์ชีวิตของตนเองด้วยเสียงสั่นเครือ น้ำตาคลอเบา

ทำให้หลายคนในวงสนทนาต้องป่ายปาดน้ำตาตามไปด้วย คนแปลกหน้าต่างถิ่นอย่างพวกเรา ก็ซาบซึ้งในความจริงใจของป่ามาก นี่หรือเปล่าที่เรียกว่าการทำงานที่ออกมาจากด้านใน มันจึงดูเข้มแข็งมีพลัง

ทุนความรู้เดิม

การใช้ความรู้เดิม ที่เป็นศักยภาพของตนเอง มาขยายความรู้ให้กลุ่มสมาชิกและประกอบกิจการร่วมกัน ทำให้กลุ่มสามารถควบคุมปัจจัยเสี่ยงได้ คือควบคุมวัตถุดิบ และการแปรรูปได้ง่าย มีเรื่องเดียวที่ควบคุมได้ยาก คือการตลาดซึ่งไม่แน่นอน

ทุนที่เป็นรายได้

สมาชิกมีรายได้เพิ่ม สมาชิกมีความพอใจในการบริหารจัดการ ภายใต้บทบาทการจัดการของคณะกรรมการกลุ่ม ที่มีกำไรมาแบ่งปันให้สมาชิกทุกคนๆ ละประมาณ 500 บาทต่อคน

“อย่างน้อยเราก็มีเงินเดือนนะ 500 บาทที่เงินเดือน ได้ทุกคน ใครขยันก็ได้มากกว่านี้” เพรัญญิกกลุ่ม โพล่งออกมาอย่างภาคภูมิใจในความสำเร็จของกลุ่มตนเอง

ทุนความโปร่งใส

นอกจากนี้ คณะกรรมการบริหาร จัดระบบการบริหารจัดการด้วยความโปร่งใส ตรวจสอบได้ ทำให้ได้รับความไว้วางใจจากทั้งสมาชิก และภาคีสนับสนุน

ทุนการสนับสนุนจากภายนอก

การสนับสนุนจากหน่วยงานภาคีการพัฒนา มีการสนับสนุนทั้งเงินทุน วัสดุ อุปกรณ์ และความคิด จากหน่วยงานภาคีพัฒนามาสู่กลุ่มอยู่เป็นระยะๆ ทำให้เกิดความตื่นตัวในกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

กลุ่มสตรีเย็บผ้าตำบลสูงเนิน รวมกลุ่มกันทำธุรกิจเย็บผ้า ด้วยเงินสงเคราะห์ช่วยเหลือรายบุคคลนั้น เป็นความก้าวหน้าในระบบการจัดสวัสดิการระดับหนึ่ง แต่ยังคงจำเป็นต้องร่วมกันคิดค้น พัฒนาหลักคิด วิธีการ การจัดสวัสดิการของคนในชุมชนท้องถิ่น โดยคนชุมชนท้องถิ่น เพื่อคนอยากลำบากที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งร่วมกันขยายความสำเร็จที่พบเห็นไปสู่สังคมวงกว้างให้มากยิ่งขึ้น

วสันตวันนี่จบลงด้วยกำลังแรงใจที่มีให้กันและกัน คนแปลกหน้าต่างถิ่นอย่างเรา เต็มอิ่มกับความมุ่งมั่น ตั้งใจของกลุ่มสตรีที่ได้ชื่อว่าเป็นคนบ้านนอก เป็นคนยากลำบาก คนด้อยโอกาส ในการที่จะช่วยเหลือกันดูแลกันเอง

คำนี้แสงเดือนนวลเย็นส่องสว่างไปทั่ว เหมือนกำลังดูบไล้ปดอบโยนกลุ่มคนยากลำบากให้เข้มแข็งมีกำลังแรงใจที่จะต่อสู้ชีวิตกันต่อไป

คำเพียง ร่องล้ำมูล

19 กันยายน 2550

บทส่งท้าย

องค์ความรู้นั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ตั้งอยู่ในทุกถิ่นที่ ดังคำกล่าวที่ว่า “ที่ไหนมีชีวิต ที่นั่นมีความรู้” องค์ความรู้จึงมีคุณค่าความหมายอยู่ในตัว รอให้ผู้สนใจเลือกศึกษาเรียนรู้ นำไปปรับใช้ โดยเฉพาะองค์ความรู้ชุมชน ยังรอคอยให้นักจัดการความรู้เข้าไปเรียนรู้ สืบค้น และนำออกเผยแพร่สู่สังคม เพื่อเป็นทางเลือกในการดำเนินชีวิตของผู้คนท่ามกลางวิกฤตสังคมปัจจุบัน

องค์ความรู้จะมีคุณค่าความหมายมากขึ้น ถ้าองค์ความรู้นั้นเป็นองค์ความรู้ที่ไม่ตาย เป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปเคลื่อนไหวให้คนในสังคมตระหนักรู้ และเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่าได้

การถอดองค์ความรู้ และการนำเสนอเอกสารชุดองค์ความรู้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งต้องการลงมือปฏิบัติการ ต้องฝึกปฏิบัติทั้งการถอดและการนำเสนออย่างต่อเนื่อง จึงจะสามารถสื่อสารองค์ความรู้กับสังคมให้เห็นถึงคุณค่าความหมายขององค์ความรู้ที่ค้นพบ ซึ่งจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต เปลี่ยนวิธีคิด เปลี่ยนวิธีจัดการกับปัญหาของทั้งระดับบุคคล ชุมชน สังคมได้

อย่างไรก็ตามองค์ความรู้เป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระบวนการจัดการความรู้เท่านั้น ยังจำเป็นต้องมีการคิดค้นรูปแบบ วิธีการ เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ให้ได้รับการยอมรับ และนำสู่การปฏิบัติให้จริงอีกมาก จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคู่มือพื้นฐานการจัดการความรู้ชุมชน จะเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับนักพัฒนาสังคม นักจัดการความรู้ให้ร่วมกันพัฒนากระบวนการจัดการความรู้ต่อเนื่องต่อไป